

บทที่ ๗

พระพุทธศาสนากับคำสอนด้านการศึกษา

การศึกษาพระพุทธศาสนานั้นนอกจากจะศึกษาในแง่ที่เป็นศาสนาที่เป็นไปเพื่อทางธรรม เพื่อจุดหมายสูงสุดคือการเป็นอิสระจากทุกข์ทั้งปวงหรือนิพพานซึ่งเป็นเป้าหมายสูงสุด อันเป็นการศึกษาระดับโลกุตระแล้ว เรายังอาจจะศึกษาพระพุทธศาสนาในระดับโลกียะ ในแง่ของการนำหลักธรรมคำสอนมาใช้ให้เป็นประโยชน์ในการดำรงชีวิตทางโลกได้เช่นกัน สำหรับในบทนี้จะเป็นการศึกษาคำสอนทั้งหลายที่เกี่ยวกับเรื่องการศึกษาที่ปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎก เพื่อนำไปใช้ให้ทั้งการเรียนและการสอนนั้นประสบผลสำเร็จตามความมุ่งหมายของทั้งผู้เรียนและผู้สอน

๗.๑ ความหมายของการศึกษา

คำว่า “การศึกษา” นั้นมาจากคำศัพท์ในภาษาบาลีว่า “สิกขา” โดยศาสตราจารย์ เสฐียรพงษ์ วรรณปก ได้อธิบายไว้ว่า “การศึกษา” ตามคำศัพท์แปลว่า สำเนียงรู้และปฏิบัติ และระบบการศึกษาตามนัยพระพุทธศาสนา คือ การฝึกฝนอบรมบุคคลให้พัฒนาปัญญา มีเจตคติต่อสิ่งทั้งหลายอย่างถูกต้อง ปฏิบัติและจัดการกับสิ่งทั้งหลายตามที่ควรจะเป็น หรือพูดให้เข้าใจง่าย ๆ ก็คือ การศึกษาเป็นการฝึกให้เกิดความรู้ความเข้าใจ เป็นการฝึกฝนอบรมคนให้มีปัญญา โดยเมื่อมีปัญญาแล้ว รู้ตามความเป็นจริงแล้วก็จะแก้ไขปัญหาคำได้ โดยท่านได้อธิบายเพิ่มเติมอีกว่า “ความรู้” หรือ “ปัญญา” นั้นมี ๒ ระดับ คือ

๑. ความรู้ระดับพื้นฐาน เป็นความรู้ที่ได้จากการสะสม เช่น ได้ยิน ได้ฟัง ได้อ่าน ได้ศึกษาจากแหล่งข้อมูลต่าง ๆ โดยผู้ที่มีความรู้อย่างนี้มาก ๆ เรียกว่าพหูสูต หรือผู้คงแก่เรียน
๒. ความรู้ระดับที่เป็นความเข้าใจสภาวะ รู้คิด รู้เลือกวินิจฉัย และรู้ที่จะจัดการให้ถูกต้อง เป็นความสว่าง โพลงภายใน เป็นความรู้ที่เป็นประสบการณ์ตรง ที่เรียกกันว่าญาณ หรือการหยั่งรู้ (insight)

* เสฐียรพงษ์ วรรณปก. พุทธวิธีสอนจากพระไตรปิฎก. (กรุงเทพฯ : อรุณการพิมพ์, ๒๕๔๒), หน้า ๓, ๔.

โดยความรู้ในระดับแรกนั้นไม่อาจเรียกได้ว่าเป็น “ปัญญา” แต่เฉพาะความรู้ระดับที่ ๒ เท่านั้นที่จะถือได้ว่าเป็น “ปัญญา” และเป็นความรู้ชนิดที่เป็นเป้าหมายที่แท้จริงของการศึกษา การฝึกอบรมตนตามแนวพระพุทธศาสนา และแท้จริงแล้ว “ปัญญานั้นเป็นสิ่งที่สร้างสรรค์ขึ้นใน ตัวผู้เรียนเอง มิใช่สิ่งที่ครูหยิบยื่นให้”

๗.๒ พระพุทธศาสนาให้ความสำคัญกับความรู้

สำหรับพระพุทธศาสนา มนุษย์เป็นสัตว์ที่มีปัญญา โดยปัญญาเป็นสิ่งสำคัญเป็นสิ่ง ประเสริฐสุดสำหรับมนุษย์” และมนุษย์จัดเป็นสัตว์ประเสริฐกว่าสัตว์โลกอื่นก็ตรงที่มีปัญญา สามารถเรียนรู้ และพัฒนาตนได้ โดยตามแนวคิดนี้การแสวงหาความรู้ไม่ได้เป็นไปเพื่อสนอง ความอยากรู้หรือควบคุมโลก แต่เพื่อควบคุมตนและพัฒนาตนให้ดีขึ้น และความรู้เป็นสิ่งสำคัญ และจำเป็นในการเป็นเครื่องชี้หน้าหรือเครื่องช่วยให้สามารถเข้าถึงเป้าหมายทั้งในระดับโลกและ ระดับธรรม ดังจะเห็นได้ว่าในคัมภีร์พระไตรปิฎกได้กล่าวถึงความสำคัญพร้อมสรรเสริญเชิดชู ปัญญาไว้มาก เช่น

- ปัญญาเป็นแสงสว่างในโลก แสงสว่างเสมอด้วยปัญญาไม่มี^๒
- ปัญญาเป็นรัตนะของคนทั้งหลาย^๓
- บุคคลย่อมบริสุทธิได้ด้วยปัญญา^๔
- นักปราชญ์ทั้งหลายกล่าวว่าชีวิตของบุคคลผู้เป็นอยู่ด้วยปัญญาว่าประเสริฐที่สุด^๕
- บรรดาความอึดทั้งหลาย ความอึดด้วยปัญญาประเสริฐ^๖
- นครชนในโลกนี้ผู้ประกอบด้วยปัญญา แม้ในเวลาที่ดินตกทุกข์ได้ย่อมได้รับความสุข^๗

โดยความสำคัญที่พระพุทธศาสนาให้กับปัญญามีมากเพียงใดนั้นจะเห็นได้จากข้อความ ต่อไปนี้ซึ่งชี้ว่ามีศัตรูที่ฉลาดยิ่งดึกว่ามีดที่โง่เขลา และความเป็นผู้ใหญ่นั้นไม่ได้อยู่ที่ร่างกาย ใหญ่โต แต่อยู่ที่ความมีปัญญา

^๒ เฟิงอ้าง, หน้า ๕, ๖, ๙, ๑๐.

^๓ ขุททกนิกาย จตุกกนิบาตชาดก ๒๗/๕๘๓/๑๔๖.

^๔ ปัชโชติสูตร สังยุตตนิกาย สคาถวรรค ๑๕/๒๑๘/๖๒.

^๕ ชราสูตร สังยุตตนิกาย สคาถวรรค ๑๕/๑๕๙/๔๙.

^๖ อาพวกสูตร ขุททกนิกาย ขุททกปาฐ ๒๕/๓๑๐/๓๒๙.

^๗ เฟิงอ้าง.

^๘ ขุททกนิกาย ทวาทสนิบาตชาดก ๒๗/๑๖๔๓/๓๒๓.

^๙ ขุททกนิกาย เถรคาถา ๒๖/๓๗/๒/๓๔๔.

- ตัครู้ผู้ประกอบด้วยปัญญายังดีกว่า มิตรผู้ไม่มีปัญญาจะดีอะไร^{๑๑}
- ตัครู้ผู้เป็นนักปราชญ์ยังดีกว่า คนโง่เขลาถึงจะเป็นผู้นุเคราะห์จะดีอะไร^{๑๒}
- ในหมู่มนุษย์ก็ฉนั้น ถ้าแม่เด็กมีปัญญาก็เป็นผู้ใหญ่ได้ คนโง่ถึงร่างกายจะใหญ่โตก็เป็นผู้ใหญ่ไม่ได้^{๑๓}

ทั้งหมดที่ยกมากล่าวนี้ล้วนแสดงให้เห็นว่า ปัญญานั้นเป็นสิ่งสำคัญมากสำหรับมนุษย์ ในการที่จะดำรงชีวิต ปกครองตนควบคุมตนให้อยู่ในทางที่ถูกต้อง ให้มีความเห็นถูกต้องและแม้กระทั่งนำบุคคลไปสู่ความหลุดพ้นจากทุกข์

๗.๓ การศึกษาตามแนวทางของพระพุทธศาสนา

๗.๓.๑ ปรีชาปฏิบัติ ปฏิเวธ

ตามหลักของพระพุทธศาสนา ความรู้เป็นสิ่งที่สัมพันธ์กับการปฏิบัติ โดยการจะเข้าถึงเป้าหมายหรือผลสำเร็จของการศึกษาได้นั้น บุคคลจำเป็นจะต้องนำความรู้นั้นไปปฏิบัติจึงจะเกิดขึ้นสัมฤทธิ์ผลได้ การให้ความสำคัญกับการปฏิบัตินี้จะเห็นได้จากหลักปรีชาปฏิบัติ ปฏิเวธ โดย

- ปรีชา หมายถึงการศึกษาเล่าเรียนส่วนที่เป็นเนื้อหาความรู้ เป็นภาคทฤษฎี
- ปฏิบัติ หมายถึงการนำความรู้ที่เรียนมานั้นไปใช้ ไปปฏิบัติ เป็นภาคปฏิบัติ
- ปฏิเวธ หมายถึงการศึกษาส่วนที่เป็นการบรรลุผลตามเป้าหมาย เป็นสัมฤทธิ์ผล

ตามหลักการดังกล่าวนี้ ความรู้หรือทฤษฎีที่เป็นปรีชาสัมพันธ์กับการปฏิบัติและปฏิบัติอันเป็นการบรรลุผลที่มุ่งหมายอย่างแยกไม่ออก ในแง่ที่ว่าความรู้ทางทฤษฎีนั้นจะเกิดผลได้ก็ต่อเมื่อได้นำไปปฏิบัติ สำหรับความรู้ที่ไม่ได้นำไปปฏิบัตินั้นก็เป็สิ่งไร้ประโยชน์ เปรียบได้กับคัมภีร์ไบเบิลเปล่า โดยในพระพุทธศาสนาเรียกผู้ที่เอาแต่เรียนภาคทฤษฎีอย่างเดียวโดยไม่มีการนำไปปฏิบัติหรือไม่มีภาคปฏิบัติว่า “คนคัมภีร์เปล่า” ซึ่งท่านกล่าวเปรียบเทียบว่าเหมือนทัพพีที่ไม่รูรสแกง เหมือนคนรับจ้างเลี้ยงโคแต่ไม่ได้ตีนมโค การศึกษาในลักษณะดังกล่าวจึงเป็นการศึกษาที่สูญเปล่า เพราะไม่สามารถก่อให้เกิดการพัฒนาหรือความสำเร็จ

^{๑๑} ชุททกนิทาย เอกนิบาตชาดก ๒๗/๔๔/๑๗.

^{๑๒} เรื่องเดียวกัน ๒๗/๔๔/๑๗.

^{๑๓} ชุททกนิทาย ทุกนิบาตชาดก ๒๗/๒๕๔/๗๗.

ใด ๆ ได้ ตามแนวทางของพระพุทธศาสนา ระบบการศึกษาที่มีประสิทธิภาพ สามารถที่จะสร้างความเจริญก้าวหน้าให้กับบุคคลและสังคมได้นั้นจะต้องเป็นการศึกษาที่ให้ความสำคัญกับการปฏิบัติควบคู่ไปกับการรู้ทางภาคทฤษฎี และให้การศึกษานั้นได้เป็นไปครบทั้ง ๓ ขั้นตอน คือปริยัติ ปฏิบัติ ปฏิเวธ

๗.๓.๒ ศิล สมาธิ ปัญญา

หลักการศึกษที่สำคัญของพระพุทธศาสนาอีกอย่างหนึ่งคือไตรสิกขา^{๖๖} ซึ่งเป็นพื้นฐานทางการศึกษา ๓ ประการคือ ศิล สมาธิ ปัญญา โดย

- ศิล เป็นการฝึกอบรมในทางความประพฤติเพื่อให้มีการดำเนินชีวิตที่สะอาด
- สมาธิ เป็นการฝึกอบรมจิตเพื่อให้มีคุณภาพและเกิดคุณธรรม
- ปัญญา เป็นการฝึกอบรมปัญญาเพื่อให้เกิดความรู้ที่ถูกต้อง

กล่าวได้ว่าไตรสิกขานี้เป็นกระบวนการศึกษาการอบรมที่เป็นการพัฒนากาย พัฒนาจิต และพัฒนาปัญญาอย่างเป็นระบบ^{๖๗} ซึ่งก็คือการพัฒนาตน การพัฒนาชีวิตนั่นเอง

ในส่วนของไตรสิกขาซึ่งเป็นการศึกษามีศิลป สมาธิ ปัญญาเป็นโครงสร้างนี้ สุวรรณเพชรนิล^{๖๘} ได้ชี้ว่าทางพระพุทธศาสนาถือว่คือกระบวนการแก้ปัญหาด่าง ๆ ทั้งที่เป็นส่วนบุคคลและสังคม เพราะในพระพุทธศาสนาได้กล่าวถึงคุณสมบัติของผู้ที่จะสามารถแก้ปัญหายุ่งเหยิงรกชฎในชีวิตบุคคลในสังคมโลกนี้ได้ว่า “ผู้ที่ดำรงมั่นในศิลป อบรมจิตดีแล้ว มีปัญญามีความเพียร ย่อมสามารถแก้ปัญหาได้”^{๖๙} ซึ่งก็หมายความว่าเป็นผู้ที่มีการศึกษาตามนัยของพระพุทธศาสนา คือได้ฝึกฝนอบรมตนจนเกิดความรู้ความเข้าใจตามความเป็นจริง มีปัญญาในตนในการที่จะรู้จัก รู้วินิจฉัย และรู้ที่จะจัดการ ให้ถูกต้องจึงแก้ไขปัญหาด่าง ๆ ได้เอง อันเป็นการมีความรู้ในระดับที่ ๒ ตามที่ศาสตราจารย์เสฐียรพงศ์ วรรณปก ได้อธิบายไว้นั่นเอง

๗.๔ หลักธรรมคำสอนในด้านการศึกษา

ในคัมภีร์พระไตรปิฎกมีกล่าวถึงหลักธรรมคำสอนต่าง ๆ ทางด้านการศึกษาทั้งในส่วนของการเรียน (ผู้เรียน) และกระบวนการสอน (ผู้สอน) ที่จะทำให้กระบวนการเรียนการสอนประสบผลสำเร็จไว้มื่อน้อย นอกจากนี้แล้ว ในส่วนของคุณธรรม คุณสมบัติของผู้สอน ส่วนหนึ่งก็เป็นการสรุปจากการสอนของพระพุทธเจ้าผู้ทรงเป็นบรมครูของโลกอีกทางหนึ่งด้วย โดย

^{๖๖} สิบาสูตกร อังคุตตรนิกาย ติกนิบาต ๒๐/๕๒๙, ๕๓๐/๒๘๕-๒๘๖.

^{๖๗} คุวรายละเอียดที่ได้กล่าวถึงเรื่องนี้ไว้ในบทที่ ๙ หัวข้อ ๙.๓.๑.

^{๖๘} สุวรรณ เพชรนิล, พุทธปรัชญาเบื้องต้น, หน้า ๑๓๔.

^{๖๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓๐.

ในการนำเสนอจะแยกส่วนของกระบวนการเรียนและกระบวนการสอนออกจากกัน เพื่อความชัดเจนและง่ายต่อการทำความเข้าใจ

๗.๔.๑ กระบวนการเรียน

๗.๔.๑.๑ วิธีการเรียน

ในส่วนของกระบวนการเรียน หากจะพิจารณาที่วิธีการเรียน ก็มีหลักการเรียนรู้ที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ ๕ อย่าง^{๑๑} คือ

๑. การฟัง หมายถึงการตั้งใจฟัง ตั้งใจศึกษา
๒. การจำ หมายถึงจดจำสิ่งที่ได้รู้ได้เรียนมาไว้ในใจ
๓. การสาธยาย หมายถึงการท่องและทบทวนสิ่งที่จำได้เสมอ ๆ
๔. การตรีกตรองไคร่ครวญ คือการตรีกตาม ตรองตาม ฟังตาม หรือการเพ่งพินิจสิ่งที่ได้เรียนมาจำอยู่เสมอ
๕. การแทงตลอดด้วยปัญญา เป็นการเข้าถึงความรู้อย่างถูกต้อง เป็นความเข้าใจในสิ่งที่รู้

และใน จังกีสสูตร พระพุทธองค์ได้ตรัสถึงวิธีการเข้าถึงสัจจะหรือความจริงไว้โดยลำดับดังนี้ คือ

๑. การมีศรัทธา ทำให้เกิดความพร้อม ความมุ่งมั่น
๒. การเข้าไปใกล้ผู้สอน เพื่อรับความรู้
๓. การเข้าไปนั่งใกล้ผู้สอน เพื่อสะดวกในการรับฟัง รับความรู้ และการสนทนาซักถาม
๔. การเจียโสด คือมีความพร้อมที่จะศึกษา
๕. การตั้งใจฟัง ตั้งใจศึกษาด้วยความเคารพ
๖. การทรงจำสิ่งที่ศึกษาเล่าเรียนมา
๗. การพิจารณาไคร่ครวญเพื่อความสิ่งที่ศึกษาเล่าเรียนมา
๘. การมีฉันทะ ยินดีที่ได้ศึกษาความรู้ ความจริง
๙. การขะมักเขม้น มีอุตสาหะวิริยะในการศึกษาหาความรู้
๑๐. การพิจารณาเทียบเคียง ความรู้ความจริงต่าง ๆ ที่ได้เรียนมา
๑๑. การตั้งความเพียร มีใจแน่วแน่ที่จะทำความรู้ ความจริงที่ศึกษามานั้นให้แจ้งชัด คือเห็นแจ้งแทงตลอดความจริงนั้นด้วยปัญญา^{๑๒}

^{๑๑} อังคุตตรนิกาย ปัญจกนิบาต ๒๒/๒๖/๒๑-๒๓ และ ๒๒/๗๓/๘๘.

^{๑๒} จังกีสสูตร มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปิณฑาสก ๑๓/๖๕๗-๖๕๘/๕๑๒-๕๑๖.

โดยในการปฏิบัติตามหลักการเหล่านี้ ท่านได้เน้นว่าให้ทำให้มาก ให้เจริญให้มาก ให้ทำจนคุ้น หากพิจารณาจะเห็นได้ว่าหลักการปฏิบัติเหล่านี้เริ่มจากขั้นต้นซึ่งเป็นเบื้องต้นสุดไปจนถึงขั้นสูงคือการเข้าถึงความจริง โดยหลักปฏิบัติแต่ละข้อ ตั้งแต่ข้อแรกไปจนถึงข้อสุดท้ายนั้นต่างก็ส่งเสริมซึ่งกันและกันตามลำดับ จนในที่สุดสามารถที่จะเกิดความรู้ความเข้าใจ เข้าถึงความจริงได้ในลักษณะที่เป็นประสบการณ์ตรง เป็นความรู้ที่เกิดขึ้นในตัวผู้เรียนเอง ซึ่งจะถือได้ว่าเป็นผลสำเร็จของกระบวนการเรียนการสอนตามแนวของพระพุทธศาสนา

๗.๔.๑.๒ องค์ประกอบของผู้เรียนได้เร็ว

ใน โพรธราชกุมารสูตร คัมภีร์มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก์ พระพุทธเจ้าได้ตรัสถึงองค์ของผู้ที่จะเรียนรู้ได้รวดเร็วไว้ ๕ ประการ คือ

๑. เป็นผู้มีความศรัทธา มีความเชื่อมั่นมั่นในความรู้ของผู้สอน ทำให้ผู้เรียนมีความพร้อมในการเรียนรู้ ทำให้การเรียนการสอนเป็นไปได้อย่าง

๒. เป็นผู้มีความขยัน เพื่อไม่เป็นอุปสรรคต่อการเรียนรู้ สุขภาพที่ดีจะเป็นสิ่งที่ส่งเสริมให้การเรียนรู้เป็นไปได้อย่างราบรื่น

๓. เป็นผู้ไม่โอ้อวด ไม่มีมายา เปิดเผยตนเป็นตามความเป็นจริง เพื่อการเรียนการสอนจะได้สัมฤทธิ์ผลได้โดยง่าย

๔. เป็นผู้มีความเพียร มีความบากบั่นมั่นคงไม่ทอดทิ้งธุระในการเรียนรู้

๕. เป็นผู้มีความปัญญาที่จะเห็นและเข้าถึงความจริง^{๑๑}

นอกจากนั้นในนิสสันตีสสูตร พระอานนท์ได้กล่าวถึงสิ่งที่เป็นเหตุให้คิดได้เร็ว เรียนได้ดี กับพระสารีบุตรว่ามีดังนี้ คือ

๑. เป็นผู้ฉลาดในอรรถ คือฉลาดในการเข้าใจความหมาย เมื่อเห็นหรือเข้าใจในธรรมในความจริงก็สามารถอธิบายขยายความออกไปได้โดยละเอียด เมื่อเห็นเหตุอย่างหนึ่งก็สามารถคิดแยกแยะเชื่อมโยงต่อกันออกไปได้จนล่วงรู้ถึงผล

๒. เป็นผู้ฉลาดในธรรม คือฉลาดในการเข้าใจแจ้งในหลักธรรม สามารถจับใจความมาตั้งเป็นหัวข้อ เมื่อเห็นผลอย่างหนึ่งก็สามารถสืบสาวไปหาเหตุได้

๓. เป็นผู้ฉลาดในพยัญชนะ คือฉลาดในการเข้าใจเนื้อความของสิ่งที่เรียนได้ดี

๔. เป็นผู้ฉลาดในนิรุตติ คือฉลาดในภาษา รู้ศัพท์ รู้ถ้อยคำ รู้ภาษา ฉลาดในการใช้คำพูดชี้แจงให้ผู้อื่นเข้าใจและเห็นตามได้

^{๑๑} โพรธราชกุมารสูตร มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก์ ๑๓/๔๑๘/๔๑๑.

๕. เป็นผู้ฉลาดในเบื้องต้นและเบื้องปลาย

โดยผู้ที่มีคุณสมบัติเช่นนี้จะเป็นผู้ที่คิดใคร่ครวญได้เร็ว ทำให้เรียนได้ดี เรียนได้มาก และสิ่งที่เรียนแล้วก็ไม่ลืมไม่เลือนหาย^{๒๐}

๗.๕.๑.๓ อุปสรรคของการศึกษา

นอกจากการกล่าวถึงธรรมและข้อปฏิบัติเพื่อให้การเรียนรู้เป็นไปด้วยดีแล้ว พระพุทธเจ้าก็ทรงแสดงถึงสิ่งที่เป็นอุปสรรคของการเรียนรู้ไว้ ๗ ประการ คือ

๑. ความเป็นผู้ชอบการงาน
๒. ความเป็นผู้ชอบคุย
๓. ความเป็นผู้ชอบหลับ
๔. ความเป็นผู้คลุกคลีด้วยหมู่คณะ ชอบไปหาเพื่อนฝูง
๕. ความเป็นผู้ไม่คุ้มครองทวารในอินทรียทั้งหลาย คือปล่อยคนให้เป็นคนฟุ้งซ่าน
๖. ความเป็นผู้ไม่รู้จักประมาณในการบริโภค
๗. ความเป็นผู้ไม่สำเหนียกในกิจที่พึงทำคือ ไม่สำรวจว่าสิ่งใดเรียนแล้ว สิ่งใดยังไม่ได้เรียน^{๒๑}

ที่กล่าวมาทั้งหมดนี้เป็นหลักธรรมคำสอน ข้อปฏิบัติในฝ่ายของกระบวนการเรียน คือ เป็นในส่วนที่ผู้เรียนพึงมีและพึงงดเว้นเพื่อให้การเรียนประสบผลสำเร็จ แต่ในกระบวนการทางการศึกษา กระบวนการสอนก็มีบทบาทและความสำคัญไม่ยิ่งหย่อนไปกว่ากัน ในคัมภีร์พระไตรปิฎกก็มีกล่าวถึงธรรมและข้อปฏิบัติในฝ่ายของกระบวนการสอนไว้ด้วย ซึ่งจะได้นำเสนอในลำดับต่อจากนี้

๗.๕.๒ กระบวนการสอน

๗.๕.๒.๑ ผู้สอน

ผู้ที่เป็นครูอาจารย์จำเป็นจะต้องมีคุณสมบัติที่เหมาะสมจึงจะเป็นผู้สอนที่ทำให้การศึกษามบรรลุผลตามความมุ่งหมายได้ โดยคุณสมบัติพื้นฐานที่สำคัญของผู้เป็นครูตามแบบอย่างของพระพุทธเจ้าผู้ทรงเป็นบรมครูก็คือ การมีความรู้ และความดีงาม ซึ่งจะได้แยกกล่าวเป็น ๒ ส่วนคือ คุณสมบัติทางด้านปัญญา กับคุณสมบัติทางด้านคุณธรรม ความดีงามของผู้เป็นครู ซึ่งจะได้กล่าวไปโดยลำดับ

^{๒๐} นิสันตีสสูตร อังคุตตรนิกาย ปัญจกนิบาต ๑๓/๑๖๘/๒๐๓.

^{๒๑} เสขสุตฺต อังคุตตรนิกาย สัตตกนิบาต ๒๓/๒๖/๓๐.

ก. คุณสมบัติทางด้านปัญญา

๑. การมีความรู้และการเข้าถึงความรู้เป็นสิ่งสำคัญประการแรกของผู้ที่ทำหน้าที่สอน หากดูตัวอย่างจากพระพุทธเจ้าก็จะเห็นว่าพระองค์มีความรู้ที่เรียกว่า ทศพลญาณ หรือความหยั่งรู้อันเป็นกำลัง ๑๐ ประการ ที่ศาสตราจารย์เสฐียรพงศ์ วรรณปก^{๒๒} ได้กล่าวอธิบายไว้ให้เข้าใจได้ง่ายว่า

(๑) ฐานาฐานญาณ คือการหยั่งรู้ว่าอะไรเป็นไปได้ อะไรเป็นไปไม่ได้ คือรู้ขีดขั้นความสามารถของผู้เรียนว่ารับได้มากน้อยเพียงใด ควรสอนอะไรแค่ไหน ควรจะสอนต้นลึกเพียงใด เป็นต้น

(๒) กัมมวิปากญาณ คือการหยั่งรู้การกระทำและผลของการกระทำ อันหมายถึงการเข้าใจกระบวนการพฤติกรรมของมนุษย์โดยเฉพาะผู้เรียนเป็นอย่างดี ซึ่งจะช่วยให้รู้และเข้าใจปัญหาของศิษย์และวิธีแก้ ทำให้การสอนนั้นประสบความสำเร็จได้

(๓) สัพพัตถคามินีปฏิปทาญาณ การหยั่งรู้วิธีปฏิบัติให้บรรลุผล ซึ่งก็คือการรู้จักอุปสรรคและวิธีแก้ไขอุปสรรคให้บรรลุเป้าหมายที่ต้องการ เช่น กรณีของพระจูฬปันถกที่ความจำไม่ดี พระพี่ชายให้ท่องจำโคลงบทเดียวสามสี่เดือนก็ได้แล้วลืมอยู่ตลอด พระพุทธองค์ทรงทราบว่าอุปสรรคในการเรียนของพระจูฬปันถกอยู่ที่การท่องจำ พระองค์จึงไม่ทรงให้ท่อง แต่ให้ทำกรรมฐานโดยนั่งเอามือลูบผ้าขาว เมื่อลูบนาน ๆ เข้าผ้าขาวก็สกปรกด้วยเปื้อนเหงื่อจากมือ และจิตใจของท่านก็เป็นสมาธิ เกิดวิปัสสนาญาณ ความรู้แจ้งเห็นจริง จนเป็นพระอรหันต์ได้ในที่สุด

นี่เป็นสิ่งที่แสดงว่าการรู้อุปสรรคและวิธีแก้ไขอุปสรรคในการเรียนรู้นั้นเป็นสิ่งสำคัญที่ครูพึงมีเพื่อให้การสอนได้ผลดี

(๔) นานาชาตญาณ การหยั่งรู้ชาติต่าง ๆ หมายถึงว่าครูผู้สอนจะต้องรู้จักองค์ประกอบต่าง ๆ และการปฏิบัติหน้าที่ขององค์ประกอบเหล่านั้นในกระบวนการเรียนรู้ของศิษย์ ซึ่งจะเป็นสิ่งที่เพิ่มประสิทธิภาพในการสอน ยกตัวอย่าง เรื่องของพระภิกษุรูปหนึ่งเกิดความท้อแท้ไม่อยากบวชอีกต่อไปและต้องการสึก เพราะรู้สึกว่ามีศีลที่จะต้องระวังรักษามากเกินไป จนแทบจะทำอะไรไม่ได้ พระอุปัชฌาย์จึงนำท่านเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า พระองค์ทรงรู้ปัญหา อุปสรรค จึงหาวิธีแก้ไขให้พระรูปนั้นได้บวชต่อไป โดยการลดศีลวัตรที่พระรูปนั้นคิดว่ามีมากเกินไป ให้เหลือศีลเพียงข้อเดียวให้รักษาคือ "ให้รักษาคใจให้ดี" ทำให้พระรูปนั้นยินดีอยู่ประพฤติพรหมจรรย์ต่อไป

^{๒๒} เสฐียรพงศ์ วรรณปก, พุทธวิธีสอนจากพระไตรปิฎก, หน้า ๑๖-๓๑.

(๕) นานาวิชมุตติกญาณ การหยั่งรู้ความโน้มเอียงของผู้เรียน คือรู้แนวโน้ม ความถนัดของผู้เรียนแล้วสอนให้เหมาะแก่แนวโน้มความถนัดนั้น ๆ อย่างเช่น เรื่องของศิษย์ที่ พระสารีบุตรเป็นผู้อุปฌาย์และให้กรรมฐานเพื่อให้ฝึกฝนปฏิบัติ โดยให้พิจารณาดูความ สกปรกความน่าเกลียดของร่างกาย แต่ฝึกเท่าไรก็ไม่ก้าวหน้า เพราะศิษย์เห็นแต่ความงาม ความน่าพิศวงของร่างกาย พระสารีบุตรจึงได้พาศิษย์นั้นเข้าไปหาพระพุทธเจ้า พระองค์ทรง ทราบความโน้มเอียงความถนัดของภิกษุรูปนั้นว่าชอบของสวยของงาม เนื่องจากในอดีตชาติ เคยเป็นช่างทองทำเครื่องประดับมามาก จึงได้ประทานดอกบัวให้ไปปักที่กองทรายแล้วนั่งเพ่ง พิจารณาความงาม โดยบริกรรมในใจไปด้วย ผ่านไปไม่นานดอกบัวค่อย ๆ เหี่ยวเฉาลง พระภิกษุรูปนั้นได้เห็นการแปรสภาพไป และมองเห็นไตรลักษณ์คืออนิจจัง ทุกขัง อนัตตา และ ได้บรรลุอรหัตตผล เรื่องนี้เป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นได้เป็นอย่างดีว่า ครูผู้รู้แนวโน้มความถนัดของ ศิษย์และสอนให้เหมาะกับแนวโน้มความถนัดนั้นก็จะสามารถทำให้การสอนประสบผลสำเร็จได้ โดยง่าย

(๖) อินทริยปโรปริยัตตญาณ การหยั่งรู้ความยิ่งหรือความหย่อนแห่งอินทริย์ คือรู้ความพร้อมไม่พร้อมของศิษย์ในการเรียน และรู้จักที่จะสร้างความพร้อมและคอยความ พร้อมผู้สอนที่จะทำให้การสอนประสบผลสำเร็จได้นั้นจะต้องรู้จักคอยความพร้อมของผู้เรียน เพราะหากรีบร้อนสอนไปโดยผู้เรียนยังไม่พร้อมก็จะเหมือนกับการเก็บผลไม้ที่ยังไม่แก่มาบ่ม แทนที่ผลไม้จะสุกก็จะกลายเป็นเน่าหรือแห้งแข็งไป รับประทานไม่ได้

คุณสมบัติในข้อนี้จะเห็นได้จากครั้งเมื่อพระพุทธเจ้าทรงตรัสรู้แล้วและมีพระประสงค์ที่ จะไปสอนพระปัญจวัคคีย์ทั้ง ๕ แต่พระปัญจวัคคีย์ไม่สนใจ ไม่ต้อนรับ และไม่ยอมฟังธรรม ของพระพุทธองค์ โดยเมื่อเห็นพระพุทธเจ้ากลับไปบริโภคอาหารตามปกติหลังบ่าเพ็ญทุก รกิริยาก็เข้าใจว่าพระองค์ทรงล้มเหลวในการปฏิบัติ พระพุทธองค์ทรงทราบจึงทรงรอให้ พระปัญจวัคคีย์เหล่านั้นมีความพร้อมก่อน ด้วยการสนทนาและเจรจากันด้วยความสัตย์จริง และหลังจากนั้นก็ทรงเทศนาอบรมให้สำเร็จเสดฉบับวันละท่านจนครบ และเมื่อมีความพร้อมที่ จะฟังธรรมแล้วพระองค์จึงทรงแสดงอนัตตลักษณะสูตร ให้ทำให้พระปัญจวัคคีย์ทั้ง ๕ สำเร็จเป็น พระอรหันต์พร้อมกันทั้งหมด

(๗) ฌานาภิสังกิเลสาทิญาณ การหยั่งรู้เหตุที่ทำให้ฉานเสื่อมหรือเจริญ ซึ่งก็คือ การรู้เหตุปัจจัยต่าง ๆ ที่ทำให้การเรียนรู้อำช้าหรือเจริญ แล้วพิจารณาแก้ไขให้หรือช่วยเสริมให้ เจริญก้าวหน้ายิ่งขึ้น

(๘) ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ การหยั่งรู้อดีตชาติ ซึ่งสำหรับครูโดยทั่วไปก็ หมายถึงการรู้ภูมิหลังของผู้เรียน ซึ่งจะช่วยในการนำเสนอวิธีสอนให้เหมาะกับประสบการณ์

เดิมและความสามารถเดิมของผู้เรียน อย่างเช่นในครั้งที่พระพุทธเจ้าสอนนายเกสิ ผู้เป็นสารถี ผู้ฝึกม้า พระองค์ก็ทรงสอบถามถึงวิธีการฝึกม้าของนายเกสิที่ใช้ทั้งวิธีละม่อมบ้าง รุนแรงบ้าง ทั้งละม่อมและรุนแรงบ้าง โดยในกรณีฝึกไม่ได้ทั้ง ๓ วิธีเขาก็จะใช้วิธีฆ่าเสีย แล้วจึงทรงสอน และอธิบายธรรมแก่นายเกสิว่าพระองค์ก็สอนและฝึกคนผู้ที่ควรฝึกด้วยวิธีทั้ง ๓ คือ ด้วยวิธี ละม่อมบ้าง รุนแรงบ้าง ทั้งละม่อมบ้าง รุนแรงบ้างเช่นกัน และในกรณีฝึกไม่ได้สอนไม่ได้ พระองค์ก็ใช้วิธีการฆ่าอย่างดีในวินัยของพระอริยะ คือไม่สำคัญว่าเป็นบุคคลที่ควรว่ากล่าวควร สั่งสอน ซึ่งการสอนและอธิบายโดยเทียบกับภูมิหลังของเขานั้นทำให้นายเกสิสามารถเข้าใจได้ อย่างแจ่มแจ้ง จนถึงกับกล่าวว่า "ภาษิตของพระองค์แจ่มแจ้งนัก ...เปรียบเหมือนหงายของที่ คว่ำ เปิดของที่ปิด บอกทางแก่คนหลงทาง..."^{๒๓}

(๙) จุดอุปภาคญาณ การหยั่งรู้จุดและอุปนิสัยของสัตว์ทั้งหลายคือมีคาทิพย์ ซึ่ง สำหรับครูโดยทั่วไปก็คงหมายถึงการรู้เห็นการเกิดขึ้น การเป็นไป และเหตุของสิ่งนั้น ๆ ซึ่งจะ ทำให้สามารถช่วยแก้ไขผ่อนปรนให้ดีขึ้นได้ ดังเรื่องในครั้งที่พระเจ้าวิฑูทกะจะยกทัพมาทำลาย ล้างพวกศากยะ พระพุทธองค์ทรงหยั่งรู้ว่าแต่ชาติปางก่อน พวกศากยะซึ่งเป็นพระญาติของ พระองค์เคยร่วมกันฆ่าสัตว์เป็นจำนวนมาก ผลกรรมนั้นทำให้ได้รับผลสนองมาหลายร้อยชาติ และในชาติสุดท้ายเศษกรรมนั้นก็จะบันดาลให้ถูกพระเจ้าวิฑูทกะ ซึ่งเป็นเชื้อสายของพวกตน ทำลายล้าง ดังนั้นเมื่อพระเจ้าวิฑูทกะยาดราท้พจะเข้าสู่เขตศากยรัฐ พระองค์จึงทรงหาทาง ช่วยผ่อนปรนผลของกรรมนั้นชั่วคราวด้วยการเสด็จไปตัดกรออยู่ใต้ต้นไม้ที่ไม่มีร่มเงา เมื่อพระ เจ้าวิฑูทกะทูลถามว่า ทำไมพระองค์ไม่เสด็จไปประทับใต้ต้นไม้ที่มีร่มเงาจะได้เย็นสบาย พระ พุทธองค์ตรัสตอบว่า "มหาบพิตร ร่มเงาของญาติย่อมร่มเย็นกว่า" พระเจ้าวิฑูทกะ จึงทราบ ทันทิว่าพระองค์เสด็จมาปกป้องพวกศากยะ และด้วยความเกรงพระทัย จึงได้ยกทัพกลับใน คราวนั้น แต่หลังจากนั้นพวกศากยะก็ถูกพระเจ้าวิฑูทกะทำลายล้างไปในที่สุด เพราะผลของ กรรมนั้นลบล้างไม่ได้ หลีกหนีไม่ได้

(๑๐) อาสวักขยญาณ การหยั่งรู้ความสิ้นอาสวะ ความสิ้นกิเลส ซึ่งถ้าเป็นครูที่ ยังเป็นปุถุชนอยู่ก็หมายเอาเพียงว่าความรู้ชัดแจ้งว่าผลสัมฤทธิ์ที่เป็นจุดหมายนั้นคืออะไร เป็น อย่างไร และก็สามารถผลักดันหรือทำผลสัมฤทธิ์นั้นให้เกิดขึ้นได้

นอกจากการมีความรู้อันเป็นกำลัง ๑๐ ประการที่จะช่วยให้การสอนประสบผลสำเร็จ แล้ว ครูผู้สอนก็ควรเป็นผู้มีความรู้แตกฉาน (ปฏิสัมภिता)^{๒๔} ใน ๔ ประการคือ

^{๒๓} เกสิสูตร อังคตคณิกาย จตุกกนิบาต ๒๑/๑๑๑/๑๔๕-๑๔๗.

^{๒๔} อังคตคณิกาย จตุกกนิบาต ๒๑/๑๗๒/๒๐๔-๒๐๕.

๑. แดกงานในอรรถ (อรรถปฏิบัติสัมภิตา) คือรู้ในเนื้อความหรือความหมายของ หัวข้อและเรื่องราวของสิ่งที่สอนและแดกงานในการอธิบายความ ไม่ว่าจะโดยศัพท์ โดย ความหมายโดยที่ไปที่มา โดยประวัติความเป็นมาของคำ โดยการศึกษา อื่นทั้งยังรู้ในผล คือรู้ ผลเชื่อมโยงไปหาเหตุ เมื่อเห็นผลบางอย่างแล้วสามารถบอกได้ว่าเหตุคืออะไร

๒. แดกงานในธรรม (ธรรมปฏิบัติสัมภิตา) คือรู้แดกงานในหลักการและคำสอน ต่าง ๆ รู้ว่าคำสอนใดควรใช้สอนใครเพื่อให้ได้ผล อื่นทั้งยังรู้แดกงานในเหตุ คือเมื่อเห็นเหตุแล้ว สามารถบอกถึงผลได้

๓. แดกงานในภาษา (นิรุกติปฏิบัติสัมภิตา) คือมีความรู้ในภาษาที่ใช้ในการถ่ายทอด ศึกษาค้นคว้าในสิ่งที่สอนเป็นอย่างดี และสามารถใช้ภาษาใช้คำชี้แจงได้อย่างเหมาะสม ทำให้ ผู้เรียนเข้าใจและเห็นตามได้เป็นอย่างดี

๔. แดกงานในปฏิภาณ (ปฏิภาณปฏิบัติสัมภิตา) คือมีไหวพริบ ชี้แจงได้ตอบ แก้ไข ปัญหาได้ฉับพลัน อันจะทำให้การสอนมีประสิทธิภาพ เกิดผลสัมฤทธิ์ได้

ที่กล่าวมาในส่วนนี้เป็นคุณสมบัติทางปัญญาของครูผู้สอน โดยยกพระพุทธเจ้ามาเป็น แบบอย่างในด้านอุดมคติแล้วนำมาปรับใช้กับครูทั่วไป ที่อย่างไรก็ไม่สามารถมีคุณสมบัติ เทียบเท่ากับพระพุทธองค์ได้ แต่การได้เอาปฏิปทาของพระองค์เป็นแนวทางในการประพฤติ ปฏิบัติให้ได้แม้เพียงเล็กน้อยก็จะช่วยยังผลให้กระบวนการเรียนรู้นั้นประสบผลสำเร็จได้บ้างใน ระดับหนึ่ง

ข. คุณสมบัติทางด้านคุณธรรม ความดีงาม

นอกเหนือจากการมีความรู้ที่จะสั่งสอนศิษย์แล้ว ครูจำเป็นจะต้องมีคุณสมบัติ ทางด้านคุณธรรมดังนี้ คือ

- เป็นผู้ที่มีสะอาด คือมีศีล มีธรรม มีจิตใจที่ดีงามสูงส่ง
- เป็นผู้ที่ไม่เสียสละ คือสอนด้วยหวังผลดีในศิษย์ ให้ศิษย์มีความรู้ มีปัญญา โดยไม่หวังผลใด ๆ อันเป็นประโยชน์คน
- เป็นผู้ที่มีเมตตากรุณาในหัวใจ โดยคุณสมบัติข้อนี้ถือได้ว่าเป็นวิญญาณของ ความเป็นครู และทำให้ครูสอนและทำเพื่อลูกศิษย์ได้โดยไม่รู้จักเหน็ดเหนื่อย
- เป็นตัวอย่างของบทสอน ตามปฏิปทาของพระพุทธองค์ที่ว่า "สอนอย่างไร ทำให้ ได้อย่างนั้น" โดยครูจะต้องเป็นผู้ที่ซื่อสัตย์ต่อคำสอนของตน เมื่อสอนศิษย์อย่างไรก็ทำให้ได้ ตามที่สอน เช่น สอนเขาให้เป็นคนขยัน ครูก็ต้องเป็นคนขยันให้เด็กดู จึงจะได้ชื่อว่าเป็นผู้สอนที่ ไม่เสerahมอม โดยการทำตัวให้เป็นตัวอย่างของบทสอนนั้นนอกจากจะทำให้ผู้เรียนเกิดความ

มั่นใจในคำสอนแล้ว ก็ยังจะทำให้เกิดความเชื่อมั่นและความศรัทธาในตัวครูผู้สอน ซึ่งย่อมจะนำไปสู่การปฏิบัติตามคำสอนนั้น

อนึ่ง ครูผู้มีความเมตตากรุณาต่อศิษย์นั้นจะเป็นครูที่มีองค์คุณของกัลยาณมิตร ๗ ประการ (กัลยาณมิตรธรรม)^{๒๔} ตามที่พระพุทธองค์ได้ตรัสไว้ คือ

๑. เป็นที่รักใคร่ พอใจ ทำให้ศิษย์อยากเข้าไปหา ไปปรึกษาได้ถามในเรื่องวิชาการและเรื่องต่าง ๆ

๒. เป็นที่เคารพ ด้วยเหตุที่ประพฤติสมควรแก่ฐานะ ทำให้เกิดความรู้สึกนับถือ อบอุ่นใจว่าเป็นที่พึ่งที่ปลอดภัยให้แก่เขาได้

๓. เป็นที่ควรสรรเสริญ นายกองในฐานะเป็นผู้ที่มีความรู้ความสามารถอย่างแท้จริง ควรที่จะเอาเป็นแบบอย่าง ทำให้ศิษย์นึกถึงด้วยความภูมิใจ

๔. เป็นผู้ฉลาดพูด สามารถที่จะสอนและถ่ายทอดความรู้ได้อย่างมีประสิทธิภาพ สามารถชี้แจงให้คำแนะนำเป็นที่ปรึกษาที่ดี

๕. เป็นผู้อดทนต่อถ้อยคำ โดยพร้อมที่จะรับฟังปัญหา การซักถาม โดยไม่เบื่อหน่าย รวมถึงอดทนต่อถ้อยคำรบกวน คำวิพากษ์วิจารณ์ต่าง ๆ

๖. เป็นผู้พูดถ้อยคำลึกซึ้ง สามารถอธิบายข้อที่ยากให้เป็นที่เข้าใจง่ายได้ ให้เรียนรู้เรื่องต่าง ๆ ได้อย่างละเอียดอย่างลึกซึ้ง

๗. เป็นผู้ไม่ชักนำในทางที่ไม่ดี ไม่ชักจูงไปในทางที่ไม่สมควรหรือในทางเสียหาย

๗.๔.๒.๒ วิธีการสอน

พระพุทธเจ้าผู้เป็นบรมครูทรงมีหลักการทั่วไปในการสอนอยู่ ๔ ประการ ที่เรียกว่า เทศนาวิธี ๔ คือ

๑. สันทัสสนา การอธิบาย ชี้แจง แสดงเหตุผลให้ชัดเจนจนหมดข้อสงสัย เข้าใจแจ่มแจ้ง เหมือนจูงมือให้ไปดูไปเห็นด้วยตา ดังเช่นในครั้งที่กาบตีกมาณพพูดถามพระพุทธเจ้าถึงการรักษาสัจจะ การดริสสุสัจจะ การบรรลुสัจจะ และธรรมที่มีอุปการะมากแก่การบรรลุสัจจะแล้ว พระพุทธองค์ทรงอธิบาย ชี้แจงได้ชัดเจนแจ่มแจ้งจนมาณพกล่าวสรรเสริญว่า

^{๒๔} สบสูตรที่ ๒ อังคุตตรนิกาย สัตตกนิบาต ๒๓/๓๔/๓๙.

“ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ ภาษิตของพระองค์แจ่มแจ้งนัก พระองค์ทรงประกาศ
ธรรมโดยอเนกปริยาย เปรียบเหมือนหงายของที่คว่ำ เปิดของที่ปิด บอกทางแก่คน
หลงทาง หรือตามประทีปในที่มืดด้วยหวังว่า ผู้มีจักขุจักเห็นรูปได้ ฉะนั้น”^{๒๖}

๒. **สมาทปนา** การสอนโดยการจูงใจให้ยอมรับ อยากลงมือ
ทำหรือนำไปปฏิบัติ ดังจะเห็นได้ในครั้งที่พระอัสสชิผู้เป็นหนึ่งในปัญจวัคคีย์ได้บวชเป็นภิกษุ
แล้วเดินบิณฑบาตอยู่ในเมืองราชคฤห์ด้วยกิริยาอาการสงบสำรวม มาณพนามว่าอุปติสสะ เห็น
แล้วเกิดความประทับใจ จนเป็นแรงจูงใจให้เดินตามด้วยอยากจะขอสนทนาธรรม และเมื่อได้
โอกาสก็ขอให้ท่านแสดงธรรม พระอัสสชีก็ก้าวอย่างต่อมคนว่าเพ็งบวชไม่นาน ไม่สามารถ
แสดงธรรมโดยพิสดาร จึงแสดงโดยย่อด้วยการกล่าวถึงแก่นของอริยสัจ ๔ ทำให้อุปติสสะ
ดวงตาเห็นธรรมในครั้งนั้น

๓. **สมุตเตชนา** การเร้าใจให้เกิดอาจหาญ คือทำให้มีกำลังใจ
เกิดความอดุสาหะ มุ่งมั่นที่จะทำและสู้ให้สำเร็จโดยไม่หวั่นในอุปสรรคและความเหนื่อยยาก

๔. **สัมปหังสนา** การทำให้ผู้ฟังมีความหวังและร่าเริง เบิก
บาน เพราะเห็นผลดี คุณประโยชน์ที่จะได้รับ หรือทางที่จะก้าวหน้าบรรลุผลสำเร็จยิ่ง ๆ ขึ้นไป
ดังปรากฏใน โสณทัณฑสูตร ว่า

“ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคได้ทรงยังพราหมณ์โสณทัณฑฯ ให้เห็นแจ้ง
(สันตัสสนา) ให้สมาทาน (สมาทปนา) ให้อาจหาญ (สมุตเตชนา) ให้ร่าเริง (สัมปหังส
นา) ด้วยธรรมิกถาแล้ว เสด็จลุกจากอาสนะ เสด็จกลับดังนี้แล”^{๒๗}

ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับตัวผู้เรียน ก่อนที่จะเข้าสู่การสอนพระพุทธองค์จะพิจารณาผู้เรียน
ใน ๒ ประการนี้ก่อน คือ

๑. การพิจารณาความสามารถของผู้เรียน

ก่อนที่พระพุทธเจ้าจะทรงสอน พระองค์จะทรงพิจารณาก่อนว่าผู้นั้นเป็น
ประเภทใดในบุคคล ๔ คือดูว่ามีความสามารถที่จะเรียนรู้เพียงใด เนื่องจากบุคคลนั้นมีความ
แตกต่างทางอินทรีย์ บางคนอินทรีย์แก่กล้า บางคนอินทรีย์อ่อน บางคนสอนให้รู้ได้ง่าย บางคน
สอนให้รู้ได้ยาก โดยพระองค์ได้แบ่งประเภทของบุคคลผู้เรียนออกเป็น ๔ ประเภท^{๒๘} คือ

^{๒๖} จังกีสุตร มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก์ ๑๓/๖๖๐/๕๑๖-๕๑๗.

^{๒๗} โสณทัณฑสูตร ทีฆนิกาย สีลขันธวรรค ๙/๑๔๘/๑๖๗.

^{๒๘} อังกุตตรนิกาย จตุกกนิบาต ๒๑/๑๓๓/๑๗๖.

๑. อุคฆฏิตัญญู คือบุคคลที่สามารถรู้เข้าใจได้ฉับพลัน เพียงเมื่อยกหัวข้อขึ้นแสดง
๒. วิปจิตัญญู คือบุคคลที่อาจรู้เข้าใจได้ต่อเมื่อมีการอธิบายขยายความของหัวข้อนั้นออกไป
๓. เนยยะ คือบุคคลที่พอจะแนะนำได้ พอจะรู้ได้แต่ต้องใช้เวลา^{๒๔}
๔. ปทปรมะ คือบุคคลที่อับปัญญาสามารถสอนให้รู้ได้แต่เพียงถ้อยคำ แต่ไม่อาจเข้าใจความหมาย

โดยการพิจารณาอินทรีย์นี้ก็ได้ใช้วิธีการที่เหมาะสมและสอนเนื้อหาที่สอดคล้องกับความสามารถของผู้เรียนที่จะเข้าใจได้

๒. การพิจารณาความพร้อมของผู้เรียน

นอกจากการดูความสูงต่ำทางอินทรีย์ของผู้เรียนแล้ว พระองค์ก็ทรงพิจารณาความพร้อมของผู้เรียนด้วย เพราะความพร้อมนี้เป็นมูลเหตุสำคัญที่มีผลต่อความสำเร็จของการเรียน เพราะบางคนถึงแม้จะมีพื้นความรู้ มีความสามารถพอจะเข้าใจแต่เนื่องจากยังไม่มีความพร้อมจึงไม่สามารถรู้ได้ ดังนั้นการรอความพร้อม และการสร้างความพร้อมจึงเป็นสิ่งสำคัญสำหรับผู้สอนในการที่จะทำให้การสอนนั้นประสบผลตามความมุ่งหมาย ดังเช่นเรื่องของพระพาหิยะที่เดินทางมาตลอดคืนเพื่อไปเฝ้าพระพุทธเจ้าและฟังสังฆกรรม เมื่อได้พบพระพุทธเจ้าขณะกำลังเสด็จบิณฑบาตอยู่ก็เกิดปิติอย่างมาก และกราบทูลขอให้ทรงแสดงธรรมแก่ตน พระพุทธองค์เห็นว่าพระพาหิยะกำลังท่วมท้นไปด้วยปิติและสภาพจิตดังกล่าวไม่เหมาะแก่การทรงเทศน์สังฆกรรม จึงทรงรอความพร้อมทางสภาพจิตของพระพาหิยะด้วยการชะลอแสดงธรรมไว้โดยบอกว่าขณะนี้เป็นเวลาบิณฑบาต ภายหลังจากที่พระพาหิยะติดตามพระองค์ไปนานพอสมควร และทรงทราบว่าพระพาหิยะมีสภาพจิตที่เป็นปกติและพร้อมที่จะเข้าถึงสังฆกรรมได้ พระองค์ก็ทรงแสดงธรรมแต่เพียงสั้น ๆ ว่า “ธรรมทั้งปวงไม่ควรยึดมั่นถือมั่น” พระพาหิยะก็บรรลุธรรมในขณะนั้นทันที

วิธีการสอนเนื้อหา

ในการสอน นอกจากผู้สอนต้องพิจารณาตัวผู้เรียนแล้วก็ต้องพิจารณาการสอนในส่วนที่เกี่ยวกับเนื้อหาเรื่องที่จะสอนด้วยว่าจะสอนในลักษณะใด โดยจะขอยกที่ศาสตราจารย์ เสฐียรพงศ์ วรรณปก^{๒๕} ได้สรุปสิ่งที่พระองค์ตรัสแนะนำการสอนมากล่าวดังนี้

^{๒๔} อุคฆฏิตัญญู วิปจิตัญญู เนยยะ เปรียบได้กับดอกบัว ๓ เหล่า คือดอกบัวที่ตั้งขึ้นพ้นน้ำ บัวที่ตั้งอยู่เสมอน้ำ และบัวที่ยังไม่พ้นน้ำ ยังจมอยู่ในน้ำตามลำดับ

โพธิราชกุมารสูตร มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปิณฑนาสร์ ๑๓/๕๑๑/๓๙๔.

๑. ให้สอนจากสิ่งที่เข้าใจง่ายไปหาสิ่งที่เข้าใจยาก คือสอนจากสิ่งที่เป็นรูปธรรมไปหานามธรรม พูดเรื่องง่ายก่อนแล้วค่อยโยงไปหาเรื่องที่เข้าใจยาก อย่างเช่น ในการสอนอริยสัจ พระองค์ยกเรื่องทุกข์มาแสดงก่อนเพราะทุกข์ที่เป็นสิ่งที่เห็นได้ง่าย ทุกคนย่อมต้องเคยประสบกับความทุกข์มาแล้วในลักษณะใดลักษณะหนึ่ง แล้วจึงค่อยโยงไปยังสาเหตุของทุกข์ (สมุทัย) ซึ่งเห็นและเข้าใจได้ไม่ง่ายเหมือนกับตัวทุกข์เอง และจากนั้นจึงโยงต่อไปยังการดับทุกข์ (นิโรธ) และทางเพื่อการพ้นทุกข์ (มรรค)

๒. ให้สอนเนื้อหาที่ลึกลงไปตามลำดับ จากตื้นแล้วค่อย ๆ ลึกลง ๆ ตามลำดับ เปรียบเหมือนมหาสมุทรที่มีความลุ่มลึกโดยลำดับ^{๑๑} ไม่ใช่เริ่มต้นก็ลึกเป็นเหว อย่างเช่น หลักอนุปฺพุพิกถา ๕^{๑๒} ที่สอนเนื้อหาที่มีความลุ่มลึกลงไปโดยลำดับเพื่อขัดเกลากิเลสตัณหาของผู้ฟัง ให้ประณีตขึ้นไปเป็นขั้น ๆ

- ทานกถา เรื่องทาน การให้ การเสียสละแบ่งปันซึ่งเข้าใจได้ง่าย
- สิลกถา เรื่องศีล การควบคุมกายวาจาให้ถูกต้อง ซึ่งยากกว่าทาน
- สัคคกถา เรื่องสวรรค์ ซึ่งลึกและยากขึ้นไปอีกเพราะมองไม่เห็นด้วยตา และ

ต้องมีการบำเพ็ญทั้งทานและศีลให้สมบูรณ์

• กามาภินวกถา เรื่องโทษของกาม ผลเสียที่สืบเนื่องมาจากกาม เพื่อให้รู้จักที่จะไม่หมกมุ่นมัวเมาและถอนตนออกจากกามได้ ซึ่งเป็นสิ่งที่ยากและลึกซึ่งขึ้นไปอีก เพราะปุถุชนคนทั่วไปยังเห็นว่ากามคือ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส เป็นความสุข เป็นของดี

• เนกขัมมกถา เรื่องผลดีของการละ การออกจากกามโดยการบวชประพฤติพรหมจรรย์ ซึ่งเป็นความสุขที่สงบที่ประณีตยิ่งขึ้นไป

การศึกษาในพระพุทธศาสนาจะมีลักษณะเป็นการศึกษาตามลำดับ การปฏิบัติตามลำดับ และ การทำตามลำดับ ตามที่พระพุทธองค์ได้ตรัสไว้ใน คณกโมคคัลลานสูตร ว่า

“ในธรรมวินัยนี้ เรบบัญญัติการศึกษาโดยลำดับ การกระทำโดยลำดับ การปฏิบัติโดยลำดับ ...เปรียบเหมือนคนฝึกม้าผู้ฉลาด ได้ม้าอาชาไนยตัวงามแล้ว เริ่มต้นทีเดียวให้ทำสิ่งควรให้ทำในมังเหียน ต่อไปจึงให้ทำสิ่งที่ควรให้ทำยิ่ง ๆ ขึ้นไป ฉันทไค ตถาคตสอนกุลบุตรก็เช่นเดียวกัน จะเริ่มต้นสอนด้วยการให้เป็นผู้มีศีล แล้วลำดับต่อไปก็สำรวจรวมในอินทรีย์ รู้จักประมาณในการบริโภค มีความเพียร มี

^{๑๑} ปหาราทสสูตร อังคุตตรนิกาย อัฏฐกนิบาต ๒๓/๑๐๗/๑๘๓.

^{๑๒} ที่มณิกาย สิลขันธ์วรรค ๗/๒๓๗/๒๐๗.

สติสัมปชัญญะ พอใจในเสนาสนะอันสงัด ละนิวรณ์ ๕ บรรลุฌาน ๔ จนถึงความ
หลุดพ้นโดยลำดับ”^{๓๓}

๓. สอนด้วยของจริง คือสิ่งใดถ้าแสดงให้เห็นให้เข้าใจด้วยของจริงได้ก็ให้สอน
ด้วยของจริง เพื่อที่จะเข้าใจได้ง่ายและแจ่มแจ้ง ดังเช่นเรื่องของนางกิสาโคตมีที่ไม่เคยเห็น
ความตายมาก่อน เมื่อลูกชายคนแรกที่กำลังน่ารักตายลง นางไม่อาจยอมรับความจริงที่
โหดร้ายนั้นได้ จึงอุ้มศพลูกไปทั่วเพื่อถามหาคนที่รู้จักยาที่จะรักษาให้ลูกฟื้นคืนมา ท้ายที่สุดมี
คนบอกว่าพระพุทธเจ้าทรงรู้จักยานั้น นางจึงเข้าไปเฝ้าเพื่อขอยาดังกล่าว พระพุทธองค์จึงให้
นางไปหาเมล็ดผักกาดจากบ้านที่ไม่เคยมีคนตายมา ๑ กำมือ ด้วยความหวัง นางก็อุ้มลูกชาย
ที่ตายแล้ว เทียวเดินไปถามหาเมล็ดผักกาดตามที่พระพุทธองค์ทรงบอกตั้งแต่เช้าจนเย็น โดย
ทุกบ้านที่นางผ่านไปมีเมล็ดผักกาด แต่ทุกบ้านนั้นต่างก็เคยมีคนตาย และแท้จริงแล้วคนที่ตาย
ไปแล้วก็มีมากกว่าคนเป็นที่อยู่ในบ้านทั้งสิ้น ในที่สุดนางได้เรียนรู้จากของจริงว่า ความตาย
ไม่ได้เกิดขึ้นแต่เฉพาะกับลูกของนางเท่านั้น แต่ความตายเป็นสิ่งที่เกิดทั่วไปกับคนอื่น ๆ ด้วย
เมื่อนางเข้าใจสัจธรรมนี้แล้วจึงวางลูกชายทิ้งไว้ที่ป่าช้าและกลับไปเฝ้าพระพุทธเจ้า เมื่อ
พระองค์ตรัสพระคาถาธรรมว่า ความตายนั้นเป็นธรรมเที่ยงแท้สำหรับสรรพสัตว์ นางก็ได้บรรลุ
โสดาปัตติผล เป็นพระอริยบุคคลชั้นต้นในพระพุทธศาสนา ภายหลังนางได้บวชเป็นภิกษุณี ได้
เป็นพระอรหันต์และทรงความเป็นเอตทัคคะด้านทรงผ้าบังสุกุลจีวรเศร้าหมอง

๔. สอนตรงตามเนื้อหาความเป็นจริง คือความจริงเป็นเช่นใดก็กล่าวไป
ตามนั้น ดังจะเห็นตัวอย่างได้จากเรื่องชาติ วรรณะ ที่ในอินเดียมีวรรณะ ๔ คือกษัตริย์
พราหมณ์ แพศย์ ศูทร แล้วทำให้เกิดการดูถูกเหยียดหยาม การปิดกั้นโอกาส และความไม่
เสมอภาคทางสังคม พระพุทธองค์จึงปฏิเสชวรรณะ โดยบอกว่าชาติและวรรณะเป็นของเปล่า
และสอนให้เลิกใช้วรรณะ ชาติสกุลที่ถือกำเนิดเป็นเครื่องแบ่งแยกคน แต่ให้ตัดสินและวัดค่าของ
คนด้วยศีลธรรมที่เขาประพฤติ โดยบอกว่าคนจะดีหรือประเสริฐได้นั้นไม่ได้อยู่ที่วรรณะ แต่อยู่ที่
ความประพฤติดี มีศีลธรรม

๕. สอนอย่างมีเหตุผล คือในการสอนเรื่องใดก็ตามจะต้องมีเหตุผล ให้ผู้เรียน
พิจารณาไตร่ตรองแล้วเห็นจริงตาม ดังเช่นที่พระพุทธเจ้ากล่าวอธิบายกับวาเสฏฐและภารทวา
ชะสามเณรให้เข้าใจและเห็นจริงตามด้วยเหตุผลว่า วรรณะอื่นที่ไม่ใช่วรรณะพราหมณ์นั้นไม่ได้
เป็นวรรณะต่ำและเลวทรามตามที่พวกพราหมณ์บอก และวรรณะพราหมณ์ก็ไม่ได้ดีกว่า
ประเสริฐกว่าวรรณะอื่นด้วยเหตุที่พวกพราหมณ์เกิดจากปากของพรหม มีกำเนิดมาจากพรหม

^{๓๓} คณกโมคคัลลานสูตร มัชฌิมนิกาย อุปรินิพพานสภก ๑๔/๒๔-๑๐๐/๒๕-๗๐.

ตามที่กล่าวอ้างและเชื่อกัน เพราะแท้จริงแล้วพวกพราหมณ์ทั้งหลายก็เกิดจากมารดาที่เป็นพราหมณ์ และเกิดจากช่องคลอดของนางพราหมณ์ทั้งสิ้น^{๑๔}

๖. สอนเท่าที่จำเป็นต้องรู้ แม้ความจริง ความรู้จะมีมากมาย แต่ก็ไม่ต้องสอนทั้งหมด ให้สอนเท่าที่จำเป็นต้องรู้ ตัวอย่างที่ดีสำหรับเรื่องนี้ก็คือครั้งที่พระพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ ป่าสิสพาวัน ใกล้พระนครโกสัมพี พระองค์ทรงหยิบใบประดู่ลายจำนวนหนึ่งไว้ด้วยฝ่าพระหัตถ์ แล้วตรัสถามกับภิกษุทั้งหลายว่า ใบไม้ในพระหัตถ์ของพระองค์ กับใบไม้ที่อยู่บนต้นทั้งป่าสิสพาวัน อย่างไหนจะมากกว่ากัน ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า ใบประดู่ลายในพระหัตถ์ของพระองค์นั้นน้อย แต่ที่มีอยู่บนต้นในป่านั้นมีมากกว่า พระพุทธองค์จึงตรัสว่า เช่นเดียวกันนั้นแหละ สิ่งที่พระองค์รู้นั้นมีมากมายดุจใบไม้ในป่า แต่สิ่งที่พระองค์นำมาบอก นำมาสอนนั้นมีน้อยดุจใบไม้ในกำมือ^{๑๕} โดยพระองค์จะสอนเฉพาะสิ่งที่จะนำมาใช้ให้เป็นประโยชน์แก่ชีวิตได้ และด้วยเหตุนี้พระองค์จึงไม่ยอมทรงเสียเวลาในการถกเถียงปัญหาที่ไม่เป็นไปเพื่อความพ้นทุกข์ โดยทรงเปรียบเรื่องดังกล่าวกับคนที่ถูกยิงด้วยศรอาบยาพิษที่คนควรจะไปหาหมอช่วยผ่าตัดเอาศรนั้นออกทันทีเพื่อช่วยชีวิต แต่ถ้าคนที่ถูกศรนั้นแต่อยากจรรายละเอียดต่าง ๆ ว่าใครยิง คนที่ยิงชื่ออะไร นามสกุลอะไร ชาติสกุลอะไร ลักษณะร่างกายสูงต่ำดำขาวอย่างไร บ้านอยู่ที่ไหน เมืองอะไร อีกทั้งยังต้องจรรายละเอียดของธนูและลูกธนูที่ใช้ยิงก่อน คนที่ถูกยิงด้วยศรก็คงตายก่อน อุปมานี้เป็นการแสดงให้เห็นถึงความถูกต้องของการรู้เท่าที่จำเป็นต้องรู้^{๑๖}

๗. สอนสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่ผู้เรียน ในอภยราชกุมารสูตร^{๑๗} พระพุทธเจ้าทรงตรัสเกี่ยวกับการกล่าววาจามีอยู่ ๖ ประการ คือ

๑. วาจาใดไม่จริง ไม่แท้ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ และวาจานั้นไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่ชอบใจของผู้อื่น พระองค์ก็ไม่กล่าววาจานั้น

๒. วาจาใดจริง แท้ แต่ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ และวาจานั้นไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่ชอบใจของผู้อื่น พระองค์ก็ไม่กล่าววาจานั้น

๓. วาจาใดจริง แท้ ประกอบด้วยประโยชน์ แต่วาจานั้นไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่ชอบใจของผู้อื่น พระองค์เลือกกล่าววาจานั้น

๔. วาจาใดไม่จริง ไม่แท้ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ แต่วาจานั้นเป็นที่รัก เป็นที่ชอบใจของผู้อื่น พระองค์ก็ไม่กล่าววาจานั้น

^{๑๔} อัครคัมภีร์สูตร ทิฆนิกาย ปาฎิกวรรค ๑๑/๕๑/๗๒.

^{๑๕} สีสปาสูตร สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค ๑๗/๑๗๑๒-๑๗๑๓/๕๒๙.

^{๑๖} จูฬมาลุงโกยวาทสูตร มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก์ ๑๓/๑๕๐/๑๓๕.

^{๑๗} อภยราชกุมารสูตร มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก์ ๑๓/๙๔/๘๒-๘๓.

๕. วาจาใดจริงแท้ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ แต่วาจานั้นเป็นที่รัก เป็นที่ชอบใจของผู้อื่น พระองค์ไม่กล่าววาจานั้น

๖. วาจาใดจริงแท้ ประกอบด้วยประโยชน์ และวาจานั้นเป็นที่รัก เป็นที่ชอบใจของผู้อื่น พระองค์เลือกกล่าววาจานั้น

จากหลักการกล่าววาจານี้จะเห็นได้ว่าพระองค์จะกล่าวสอนเฉพาะสิ่งที่จริง และเป็นประโยชน์ เป็นสำคัญ พร้อมกับดูกาลเทศะที่เหมาะสมประกอบด้วย

๘. สอนด้วยความเคารพและระมัดระวังอย่างยิ่ง โดยพระพุทธองค์ทรงเปรียบเทียบการสอนธรรมของพระองค์กับราชสีห์ ผู้เป็นพญาสัตว์ในการจับสัตว์^{๘๘} ที่เมื่อจะจับช้าง กระบือ โค เสือ หรือแม้แต่สัตว์เล็ก ๆ อย่างกระต่าย และแมว ก็จะจับด้วยความระมัดระวัง อย่างแม่นยำ ไม่พลาด โดยพระองค์กล่าวว่า คำว่า สีหะ นั้นเป็นชื่อของพระองค์ในการแสดงธรรม เพราะในการแสดงธรรมนั้นพระองค์ทรงแสดงธรรมแก่บริษัทด้วยความเคารพ ไม่ว่าจะแสดงแก่ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา หรือแม้แสดงแก่ฆอทานและพรานนก เพราะพระองค์เป็นผู้เคารพในธรรม ในสิ่งที่พระองค์ทรงสอน

๙. สอนให้ผู้เรียนสามารถพิจารณาตัดสินใจได้ด้วยตนเอง ในการสอน พระองค์ไม่ได้ผูกขาดความรู้ และสอนคนไม่ให้เชื่อตามโดยไม่ได้พิจารณาหาเหตุผลและทดสอบให้เห็นจริงด้วยตนเอง ดังเช่นที่ทรงแสดงกาลามสูตร ๑๐ แก่ชาวนิคมเกสบุตร^{๘๙} โดยในการสอนพระองค์มุ่งให้ผู้เรียนมีความสามารถในการพิจารณาตัดสินใจ เข้าถึงความรู้ ความจริง ด้วยตนเอง ตามที่ศาสตราจารย์เสฐียรพงศ์ วรรณปก ได้กล่าวไว้ว่า “ความรู้เป็นสิ่งที่สร้างสรรค์ขึ้นในตัวผู้เรียน มิใช่สิ่งที่ครูหีบยัดให้ ครูเป็นกัลยาณมิตรผู้ชี้แนะแนวทางให้ ...เป็นเพียงผู้ช่วยให้ผู้เรียนตั้งศรัทธาภาพของตนเองออกมาโดยไม่ถูกครอบงำ”^{๙๐}

เทคนิควิธีการสอน

การสอนให้เกิดความเข้าใจนั้นทำได้หลายวิธี หากจะดูจากพระพุทธองค์เมื่อทรงสอน สัตว์โลก ก็จะทำให้ทรงใช้หลายวิธีหลายแบบตามความเหมาะสม คือ

^{๘๘} สีหสูตร อังคุตตรนิกาย ปัญจกนิมาต ๒๒/๙๙/๑๒๑-๑๒๒.

^{๘๙} ในกาลามสูตร ตรัสสอนไม่ให้เชื่อ ๑. โดยฟังตามกันมา ๒. โดยนำสืบกันมา ๓. โดยข่าวลือ ๔. โดยอ้างตำรา ๕. โดยนึกเอาเอา ๖. โดยคาดคะเน ๗. โดยตรึกตามอาการ ๘. โดยเห็นว่าตรงกับ ความเห็นของคน ๙. โดยเห็นว่าพอเชื่อได้ ๑๐. โดยเห็นว่าเป็นครูของเรา

เกสบุตร อังคุตตรนิกาย ดิกนิมาต ๒๐/๕๐๔/๒๒๖.

^{๙๐} เสฐียรพงศ์ วรรณปก, พุทธวิธีสอนจากพระไตรปิฎก, หน้า ๕-๖.

๑. การสนทนา การสอนโดยการสนทนานั้นเป็นวิธีที่พระพุทธเจ้าทรงชอบและใช้บ่อย เพราะเป็นการสอนที่สามารถทำให้ผู้เรียนได้รับความรู้ความเข้าใจในเรื่องต่าง ๆ ได้ง่าย โดยที่ผู้เรียนเองก็สนทนาได้อย่างเพลิดเพลินโดยไม่รู้สึกว่าคุณกำลังเรียนอยู่

ในการสอนด้วยการสนทนานี้ผู้สอนจะต้องนำการสนทนา คือถามคำถามให้คิดให้ตอบแล้วค่อยนำไปสู่ประเด็นสำคัญที่ต้องการจะสอนในตอนท้าย

๒. การบรรยาย การสอนโดยการบรรยายนี้เป็นวิธีที่เหมาะสมกับคนจำนวนมาก และการแสดงพระธรรมเทศนาของพระพุทธองค์ก็เป็นการสอนด้วยวิธีการบรรยายนี้เอง ยกตัวอย่างเช่น เมื่อครั้งที่ทรงแสดงธรรมแก่ปัญจวัคคีย์หลังจากที่พระองค์ตรัสรู้ พระพุทธองค์ได้ทรงอธิบายถึงความล้มเหลวของการปฏิบัติ ๒ แบบ คือ การทรมานตน (อัตตกิลมถานุโยค) กับการหมกมุ่นอยู่ในกามคุณ (กามสุขัลลิกานุโยค) และชี้ว่าการปฏิบัติแบบที่จะนำไปสู่การรู้แจ้งได้คือทางสายกลาง (มัชฌิมาปฏิปทา) โดยพระองค์ให้เหตุให้ผลชี้แจงโดยละเอียด ดังนั้น ชัมมจักกัปปวัตตนสูตรซึ่งเป็นพระธรรมเทศนาถ้อยคำแรกว่าด้วยอริยสัจ ๔ จึงเป็นในรูปแบบการบรรยายล้วน ๆ^{๑๑}

๓. การตอบปัญหา พระพุทธเจ้าทรงให้ความสำคัญกับการตอบปัญหาเป็นอย่างมาก ด้วยทรงเห็นว่าเป็นวิธีการที่ดีในการชี้แจง สร้างความรู้ความเข้าใจ แต่ในการตอบปัญหาให้ได้ดีนั้นก็จำเป็นต้องคุณลักษณะของปัญหา ก่อน แล้วจึงเลือกวิธีตอบให้เหมาะสม โดยพระพุทธองค์ได้ทรงจำแนกปัญหาไว้เป็น ๔ แบบ คือ

๓.๑ ปัญหาที่ถามตรงไปตรงมาไม่มีเงื่อนไข (เอกังสพยาकरणีปัญหา) หรือที่เรียกว่าปัญหาเชิงเดี่ยวนั้นก็ใช้วิธีการตอบแบบตรงไปตรงมา (เอกังสพยาकरण) ยกตัวอย่าง เช่น

• ปัญหาว่าอะไรเป็นเหตุให้มนุษย์เกิดมาแตกต่างกันในด้านต่าง ๆ คือ

มีอายุสั้น	มีอายุยืน
มีโรคน้อย	มีโรคมาก
มีวรรณะทราม	มีวรรณะงาม
มีโรคน้อย	มีโรคมาก
มีสกุลต่ำ	มีสกุลสูง
มีปัญญาน้อย	มีปัญญามาก

เป็นปัญหาเชิงเดี่ยวที่ถามแบบตรงไปตรงมา พระองค์ก็ใช้วิธีการตอบแบบตรงไปตรงมาว่า

• การฆ่าสัตว์ ไม่มีความเอ็นดูในสัตว์ เป็นเหตุให้อายุสั้น

^{๑๑} เก็บความจาก เสฐียรพงศ์ วรรณปก, พุทธวิธีสอนจากพระไตรปิฎก, หน้า ๙๒-๙๓.

- การเว้นจากการฆ่าสัตว์ การอนุเคราะห์สัตว์เป็นเหตุให้อายุยืน
- การเบียดเบียนสัตว์ เป็นกรรมทำให้มีโรครามาก
การไม่เบียดสัตว์ ทำให้มีโรคน้อย
- การเป็นผู้มักโกรธ มักคับแค้นใจ เป็นเหตุให้วรรณะทราม
การเป็นผู้ไม่มักโทษ ไม่มักน้อยใจ เป็นเหตุให้มีวรรณะงาม
- การเป็นผู้มักริษยาในลาภ สักการะ ความเคารพนับถือ ชื่อเสียงของผู้อื่น
เป็นเหตุให้มีศักดิ์น้อย
การไม่มักริษยาในลาภ สักการะ ความเคารพนับถือ ชื่อเสียงของผู้อื่น
เป็นเหตุให้มีศักดิ์ใหญ่
- การไม่ให้ข้าว น้ำ ผ้า ยานพาหนะ ดอกไม้ ที่นอน ประทีป แก่สมณะผู้ทรงศีล
ทรงธรรม เป็นเหตุให้มีโภคะน้อย
การให้ข้าว น้ำ ผ้า ยานพาหนะ ดอกไม้ ที่นอน ประทีป แก่สมณะผู้ทรงศีล
ทรงธรรม เป็นเหตุให้มีโภคะมาก
- การเป็นคนแข็งกระด้าง หยิ่งยโส ไม่ไหวผู้ควรไหว ไม่ต้อนรับผู้ควรต้อนรับ
ไม่เอื้อเฟื้อที่นั่งแก่ผู้ควรที่นั่ง ไม่ให้ทางแก่ผู้ควรให้ ไม่สักการะ ไม่เคารพนับถือ
บูชาผู้ควรสักการะเคารพนับถือบูชา เป็นเหตุให้เกิดในสกุลต่ำ
- การไม่เข้าไปหาสมณะ ไม่ไปปรึกษาว่าอะไรผิดอะไรถูก อะไรมีโทษ อะไรมีคุณ
อะไรทำแล้วให้เกิดทุกข์ อะไรที่ทำแล้วให้เกิดประโยชน์สุข เป็นเหตุให้มี
ปัญญาทราม
- การเข้าไปหาสมณะ ไปปรึกษาในเรื่องความดีความชั่ว เป็นเหตุให้มีปัญญา
มาก^{๕๖}

พร้อมทั้งสรุปว่า "สัตว์ทั้งหลาย มีกรรมเป็นของตน เป็นทายาทแห่งกรรม มีกรรมเป็นกำเนิด มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ มีกรรมเป็นที่พึ่งอาศัย กรรมย่อมจำแนกสัตว์ให้เลวและประณีต"^{๕๗}

- ปัญหาเรื่องบุญหรือความดีที่เพิ่มพูนทุกเมื่อ
เทวดาทูลถามพระพุทธเจ้าว่า

^{๕๖} จุฬกัมมวิภังคสูตร มัชฌิมนิกาย อุปริปัตถนาสกั ๑๔/๕๘๐-๕๘๖/๓๒๓-๓๒๕.

^{๕๗} เรื่องเดียวกัน.

“คนพวกไหนที่บุญเจริญทุกเมื่อ ทั้งกลางวันและกลางคืน คนพวกไหนตั้งอยู่ในธรรม สมบูรณ์ด้วยศีล ไปสู่สวรรค์?”

พระพุทธองค์ทรงตอบว่า

“คนเหล่าใด สร้างอาราม ปลุกต้นไม้ให้ร่มเงา สร้างสะพาน สร้างบ่อน้ำเป็นทาน และสร้างที่พักอาศัย คนเหล่านั้นมีบุญเจริญทุกเมื่อ ทั้งกลางวันและกลางคืน คนเหล่านั้นดำรงอยู่ในธรรม สมบูรณ์ด้วยศีล ไปสู่สวรรค์”^{๔๔}

• สารพันปัญหา

ถาม : “อะไรให้ประโยชน์จนกระทั่งชรา อะไรมั่นคงแล้วให้เกิดประโยชน์ อะไรเป็นดวงแก้วของคนทั้งหลาย อะไรเล่าที่ใจรักพาไปไม่ได้?”

ตอบ : “ศีลให้เกิดประโยชน์จนกระทั่งชรา ศรัทธามั่นคงแล้วให้สำเร็จประโยชน์ ปัญญาเป็นดวงแก้วของคน บุญความดีใจรักพาไปไม่ได้”^{๔๕}

ถาม : “อะไรเป็นมิตรของคนเดินทาง อะไรเป็นมิตรในเรือนคน อะไรเป็นมิตรเมื่อมีธุระเกิดขึ้น อะไรเป็นมิตรติดตามไปภายหน้า?”

ตอบ : “กองเกวียนและโคต่างเป็นมิตรของคนเดินทาง มารดาเป็นมิตรในเรือนคน สหายเป็นมิตรเมื่อมีธุระเกิดขึ้น บุญความดีที่ตนทำไว้เป็นมิตรติดตามไปภายหน้า”^{๔๖}

ถาม : “โลกถูกอะไรนำไป โลกเป็นไปตามอำนาจของอะไร?”

ตอบ : “โลกถูกจิตนำไป โลกทั้งหมดเป็นไปตามอำนาจของจิต”^{๔๗}

๓.๒ ปัญหาที่ต้องแยกประเด็นตอบ (วิภาษพยานกรณีปัญหา) เป็นปัญหาที่ครอบคลุม มีรายละเอียดหลายแง่หลายมุมต้องตอบ โดยแยกตอบเป็นแต่ละประเด็นไป (วิภาษพยานกรณี) จึงจะได้คำตอบที่ถูกต้อง ครบสมบูรณ์ ตัวอย่างเช่น

• ปัญหาว่าพระพุทธเจ้าทรงติเตียนการบำเพ็ญตบะทุกอย่างใช่หรือไม่
พระพุทธองค์ตรัสว่า

“เราไม่ได้ปฏิเสธการบำเพ็ญตบะไปเสียทุกอย่าง ไม่ได้ตำหนิผู้บำเพ็ญตบะ

^{๔๔} วโรปนสูตร สังยุตตนิกาย สคาถวรรค ๑๕/๑๔๕-๑๔๖/๔๓-๔๔.

^{๔๕} ชราสูตร สังยุตตนิกาย สคาถวรรค ๑๕/๑๕๘-๑๕๙/๔๙.

^{๔๖} มิตตสูตร สังยุตตนิกาย สคาถวรรค ๑๕/๑๖๒-๑๖๓/๔๙-๕๐.

^{๔๗} จิตตสูตร สังยุตตนิกาย สคาถวรรค ๑๕/๑๘๐-๑๘๑/๕๓

ไปเสียทั้งหมด เพราะเห็นอยู่ด้วยที่พจกษุว่า ผู้บำเพ็ญตบะตายไปเกิดในนรกก็มี บางพวกไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ก็มี เมื่อรู้เห็นอยู่อย่างนี้แล้วจะตำหนิการบำเพ็ญตบะทุกชนิดได้อย่างไร”^{๔๔}

ในการที่จะให้คำตอบที่ถูกต้องสำหรับปัญหานี้ จำเป็นที่จะต้องแยกประเด็นตอบว่า ถ้าเป็นตบะที่เข้มงวดมากจนเป็นการทรมานตน เช่น ทุกรกิริยา นั้นพระพุทธองค์ทรงติเตียน แต่ถ้าเป็นตบะ เช่น การรักษาอุโบสถศีล การอุตงค์ พระพุทธองค์ไม่ติเตียน แต่กลับสรรเสริญ

• ปัญหาเรื่องเกิดในวรรณะอะไรดี

สำหรับปัญหาที่ว่าเกิดในวรรณะกษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ หรือศูทรดีนั้น พระพุทธองค์ไม่ได้ตรัสชี้ลงไปว่าเป็นวรรณะใดวรรณะหนึ่งดีแบบเอกังสพยากรณ์ แต่ตรัสเป็นวิภาษพยากรณ์ว่าชื่อของวรรณะไม่ได้เป็นเครื่องหมายของความดีโดยตรง เพราะคนเกิดในวรรณะสูง ประพฤติชั่วก็มี การที่จะยืนยันว่าเกิดในวรรณะที่ดีแล้วเป็นคนดีนั้นย่อมไม่ตรงกับความเป็นจริง เพราะ

“กษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ ศูทร และสมณะ ถ้าประพฤติดุจริตด้วยกาย ใจ มีความเห็นผิด ประกอบกรรมตามความเห็นผิด หลังจากตายไปแล้วย่อมเข้าถึงอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก

กษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ ศูทร หรือสมณะที่ประพฤติดุจริตด้วยกาย วาจา ใจ มีความเห็นถูก ประกอบกรรมตามความเห็นถูก หลังจากตายไปแล้ว ย่อมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์”^{๔๕}

พระพุทธองค์จึงไม่ให้ความสำคัญกับวรรณะ แต่ให้ความสำคัญกับความประพฤติ โดยเห็นว่า วรรณะทั้ง ๔ เมื่อประพฤดิธรรมแล้วย่อมเป็นผู้เสมอกัน

๓.๓ ปัญหาที่ต้องย้อนถามก่อนจึงตอบ (ปฏิบัติญาพยากรณ์ปัญหา) เป็นปัญหานิตที่ผู้ถามจะเข้าใจได้ง่ายหากผู้ตอบโยนคำถามให้ผู้ถามตอบเอง โดยอาจจะเป็นย้อนถามในสิ่งที่เป็นรูปธรรมเข้าใจได้ง่ายก่อนแล้วจึงนำไปสู่การเข้าใจเรื่องนามธรรมที่ยากกว่า หรืออาจเป็นการย้อนถามในสิ่งที่มีผู้ถามมีประสบการณ์มากแล้วโยนไปสู่คำตอบ ในกรณีเช่นนี้พระพุทธองค์ทรงใช้การตอบแบบย้อนถาม (ปฏิบัติญาพยากรณ์) เช่น

• ปัญหาว่าพุทธสาวกบรรลุนิพพานได้ทั้งหมดหรือ

^{๔๔} มหาสิหนาทสูตร ที่มณิกาย สีลขันธวรรค ๘/๒๖๐/๒๔๒-๒๔๓.

^{๔๕} อัคคัญญสูตร ที่มณิกาย ปาฏิภาวรรค ๑๑/๖๗-๖๘/๘๖-๘๗.

ตามเรื่องนั้นพราหมณ์คนโกศคัลลณะได้ทูลถามพระพุทธเจ้าว่า “พระนิพพานมีอยู่ทางไปสู่นิพพานมีอยู่ ผู้ชักชวนก็มีอยู่ ผู้ที่พระองค์สั่งสอนแล้วบรรลุนิพพานได้ทั้งหมดหรือ?”

พระพุทธองค์ทรงย้อนถามพราหมณ์คนโกศคัลลณะว่า เมื่อมีคนมาขอร้องให้ท่านบอกทางไปเมืองสาวัตถี เมื่อบอกทางให้แล้ว พวกเขาไปถึงเมืองสาวัตถีทุกคนหรือ พราหมณ์ตอบว่าไม่แน่นอน เพราะบางคนไม่ไปตามทางที่บอกให้ บางคนไปเพียงครึ่งทางก็ประสบอันตรายเสียก่อน บางคนไปพบมิตรสหายแล้วไม่ต้องการที่จะเดินทางไปอีก คนเหล่านี้ก็ไม่ไปถึงสาวัตถี แต่คนที่ไปตามที่บอกให้ไม่หยุด ไม่มีอันตรายในระหว่างทางก็จะไปถึงเมืองสาวัตถี

พระพุทธองค์ก็ย้อนตอบว่า เหมือนกันนั้นแหละพราหมณ์ ผู้ที่พระองค์สั่งสอนแล้วบางคนก็บรรลุนิพพาน บางคนก็ไม่บรรลุนิพพาน เช่นเดียวกับคนเดินทางอย่างที่พราหมณ์ได้กล่าวมานั้น พราหมณ์คนโกศคัลลณะกล่าวสรรเสริญการตอบคำถามของพระพุทธองค์และประกาศตนเป็นอุบาสก ถึงพระรัตนตรัยตลอดชีวิต

- ปัญหาว่าเมื่อมีผู้เตรียมปัญหามาทูลถาม พระพุทธองค์คิดไว้ก่อนหรือไม่ จะต้องตอบเช่นไร

อภยราชกุมารได้ทูลถามพระพุทธเจ้าว่า เมื่อมีผู้มาทูลถามปัญหาเรื่องต่าง ๆ พระองค์ต้องคิดไว้ก่อนหรือไม่จะต้องตอบเรื่องนั้นเรื่องนี้อย่างไร

พระพุทธองค์ทรงย้อนถามอภยราชกุมาร ผู้ซึ่งเป็นผู้ฉลาดในรถและส่วนประกอบของรถว่า เมื่อท่านเป็นผู้ฉลาดในส่วนประกอบของรถ เมื่อมีผู้มาถามว่า นี่คือเครื่องประกอบส่วนใดของรถ ท่านจะต้องคิดไว้ก่อนแล้วจึงตอบหรือไม่

อภยราชกุมารตอบว่า ข้าพระองค์เป็นช่างทำรถย่อมรู้เจนจบในส่วนประกอบต่าง ๆ ของรถ คำตอบนั้นเป็นที่แจ่มแจ้งอยู่แล้ว ไม่ต้องคิดไว้ก่อน

พระพุทธองค์จึงตรัสว่าฉันใด ก็ฉันนั้น พระองค์รู้แจ้งแทงตลอดธรรมชาตุแล้วเมื่อวันตรัสรู้^{๕๐}

๓.๔ ปัญหาที่ไม่ต้องตอบ (อภัยาคตปัญหา) ปัญหาบางอย่างเป็นปัญหาที่ตอบแล้วไม่ก่อให้เกิดประโยชน์ ตอบแล้วไม่ทำอะไรดีขึ้น พระพุทธองค์ก็ทรงใช้ชีวิตไม่ตอบ (อภัยาคต) ชีวิตของคนนั้นสั้นและน้อยนิด หากตระหนักไว้ในความจริงข้อนี้ก็จะทำให้เราสนใจในสิ่งที่จะเป็นเฉพาะหน้าและไม่เสียเวลาไปกับสิ่งที่ไม่เป็นแก่นสารและไร้ประโยชน์ ตัวอย่างคำถามที่พระพุทธองค์ไม่ทรงตอบคือปัญหาที่ว่าด้วยทิว ๑๐ หรือที่เรียกว่าอภัยาคตปัญหา เช่น ปัญหาว่าโลกนี้เที่ยงหรือ โลกนี้ไม่เที่ยงหรือ โลกนี้มีที่สุดหรือ โลกนี้ไม่มีที่สุดหรือ เป็นต้น

^{๕๐} อภยราชกุมารสูตร มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปิณฑาสกั ๑๓/๕๔/๘๓-๘๔.

โดยพระพุทธองค์เห็นว่าเรื่องเหล่านี้เราไม่จำเป็นต้องรู้ เพราะรู้ไปก็ไม่ทำให้เกิดประโยชน์ใด คือ
ไม่ทำให้ทุกข์หมดไปได้

เทคนิควิธีสอน

พระพุทธเจ้าเป็นแบบอย่างที่ดีของการมีเทคนิควิธีสอนอันหลากหลายที่จะช่วยให้การเรียนการสอนเกิดสัมฤทธิ์ผลตามความมุ่งหมาย จึงขอยกมากล่าวเป็นลำดับต่อไปนี้

๑. ทำของยากให้ง่าย ในการสอนธรรมซึ่งเป็นสิ่งที่เป็นนามธรรมและเข้าใจได้ยาก พระพุทธองค์ทรงใช้วิธีที่จะช่วยทำให้เข้าใจได้ง่ายขึ้นคือ

๑.๑ การเปรียบเทียบ

จะสังเกตได้ว่าการสอนธรรมนั้น พระพุทธองค์จะใช้วิธีการเปรียบเทียบสิ่งที่เป็นนามธรรมกับสิ่งที่เป็นรูปธรรมที่ผู้ฟังเข้าใจหรือประจักษ์ที่อยู่แล้ว ด้วยการอุปมาอุปไมย เช่นนี้ผู้ฟังจะเข้าใจได้ง่าย เข้าใจได้รวดเร็วและชัดเจน เช่น

ในการอธิบายให้เข้าใจถึงความน่าอัศจรรย์อันเป็นทอภิมภยของพระธรรมวินัย พระพุทธองค์ได้ตรัสเปรียบเทียบพระธรรมวินัยกับมหาสมุทรใน ๘ ประการ คือ

๑. มหาสมุทรมีความลาด ลุ่ม ลีกลงไปโดยลำดับ ไม่โกรกชันเหมือนแหวน ฉนใด ในธรรมวินัยนี้ก็ฉนนั้นเหมือนกัน มีการศึกษาไปตามลำดับ มีการกระทำไปตามลำดับ มีการปฏิบัติไปตามลำดับ มิใช่ว่าจะมีการบรรลุอรหัตผลโดยตรง

๒. มหาสมุทรเต็มเปี่ยมอยู่เสมอ ไม่ล้นฝั่ง ฉนใด สวาททั้งหลายของเราก็ฉนนั้นเหมือนกัน ไม่ล่องลิกขาบทที่เราบัญญัติไว้แม้เพราะเหตุแห่งชีวิต

๓. มหาสมุทรไม่เคลื่อนด้วยซากศพ เพราะในมหาสมุทรคลื่นย่อมซัดเอาซากศพเข้าหาฝั่งให้ขึ้นบก ฉนใด ฉนนั้นเหมือนกัน บุคคลผู้ทุศีล มีบาปกรรม มีสมาจารไม่สะอาดน่ารังเกียจ ปกปิดกรรมชั่ว มิใช่สมณะแต่ปฏิบัติญาณว่าเป็นสมณะ มิใช่ผู้ประพฤติพรหมจรรย์แต่ปฏิบัติญาณว่าประพฤติพรหมจรรย์ สงฆ์ย่อมไม่อยู่ร่วมกับบุคคลนั้น ย่อมประชุมกันกำจัดเชื้อเสียทันที แม้เขาจะนั่งอยู่ท่ามกลางสงฆ์ ก็ชื่อว่าห่างไกลจากสงฆ์ และสงฆ์ก็ห่างไกลจากเขา

๔. แม่น้ำสายใหญ่ ...เป็นต้นว่า แม่น้ำคงคา ยมุนา อจิรวดี สรภู เมื่อไหลไปถึงมหาสมุทรแล้วย่อมละนามเดิมหมด โดยนับเป็นอย่างเดียวกันว่ามหาสมุทร ฉนใด วรรณะทั้ง ๔ คือ กษัตริย์ แพศย์ พราหมณ์ ศูทร ออกบวชเป็นบรรพชิตในพระธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศแล้ว ย่อมละนามและโคตรเดิมถึงการนับว่าเป็นสมณศากยบุตรด้วยกันทั้งนั้น

๕. แม่น้ำทุกสายในโลกย่อมไหลไปรวมกันยังมหาสมุทร และสายฝนตกจากอากาศลงสู่มหาสมุทร มหาสมุทรก็ได้ปรากฏว่าจะพร้อมหรือเต็มเพราะน้ำนั้น ๆ ฉนใดก็ฉนนั้น

ถึงแม้ภิกษุเป็นอันมากจะปรินิพพานด้วยอนุภาทิสเสนิพพานธาตุ นิพพานธาตุก็ไม่ปรากฏว่าจะ
พร้อมหรือเต็มด้วยภิกษุนั้น

๖. มหาสมุทรที่มีรสเดียว คือ รสเค็ม ฉันทโคกฉันทนั้น ธรรมวินัยนี้มีรสเดียว คือ
วิมุตติรส

๗. มหาสมุทรที่มีรัตนะมากมายหลายชนิด คือ แก้วมุกดา แก้วมณี แก้วไพฑูรย์
สังข์ ศิลา แก้วประพาฬ เงิน ทอง ทับทิม มรกต ฉันทโคกฉันทนั้น ธรรมวินัยนี้ก็มีรัตนะมากมาย
หลายชนิด คือ สติปัฏฐาน ๔ สัมมัปปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗
อริยมรรคมีองค์ ๘

๘. มหาสมุทรเป็นที่อาศัยของสิ่งมีชีวิตใหญ่ ๆ คือ ปลาตมิ ปลาตมิงคลา ปลาตมิ
มงคลา ที่มีร่างกายใหญ่โตมาก ฉันทโคกฉันทนั้น ธรรมวินัยนี้ก็เป็นที่พำนักอาศัยของสิ่งมีชีวิตใหญ่ ๆ
คือ พระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี และพระอรหันต์^{๕๑}

นอกจากนี้แล้ว ยังปรากฏมีการใช้การเปรียบเทียบและอุปมาอุปมัยอื่น ๆ อีกมาก ดังจะ
ขอยกมากล่าวเป็นตัวอย่างเพิ่มเติมบ้าง ดังนี้

- เปรียบเทียบผู้มีปัญญาเหมือนม้ามีฝีเท้าเร็ว

“ผู้มีปัญญา เมื่อคนทั้งหลายประมาท เป็นผู้ไม่ประมาท เมื่อคนทั้งหลายหลับ
(เพราะกิเลส) เป็นผู้ตื่นอยู่โดยมาก ย่อมขึ้นหน้าคนมีปัญญาทราไป เหมือนม้ามี
ฝีเท้าเร็วขึ้นหน้าม้าที่ไม่มีกำลังไป ฉะนั้น”^{๕๒}

- จิตที่กวัดแกว่งดิ้นรนนั้นตัดให้ตรงได้

“นักปราชญ์ย่อมทำจิตที่ดิ้นรน กลับกลอก รักษาได้โดยยาก ห้ามได้โดยยาก
ให้ตรง ดังช่างศรดัดลูกศรให้ตรง ฉะนั้น ... จิตนี้ที่ผกขันธ์แล้วจากห้วงน้ำคืออาลย เพื่อ
จะละบ่วงมาร ย่อมดิ้นรนจวบปลาอันชาวประมงยกขึ้นแล้วจากที่อยู่ใต้น้ำ และโยนไป
บนบก”^{๕๓}

- พุตติแต่ไม่ทำเหมือนดอกไม้้งามแต่ไม่มีกลิ่น

“ดอกไม้้งามมีสีแต่ไม่มีกลิ่นฉันทโคก ฉันทวาจาสุภาสิตย่อมไม่มีผลแก่บุคคลผู้ไม่ทำ
ฉันทนั้น”^{๕๔}

- ความตายเหมือนนายโคบาลต้อนฝูงโค

^{๕๑} ปหารทสูตร อังคุตตรนิกาย อฎฐกนิบาต ๒๓/๑๐๗/๑๘๓-๑๘๔.

^{๕๒} ขุททกนิกาย ธรรมบท ๒๕/๑๒/๑๖.

^{๕๓} เรื่องเดียวกัน ๒๕/๑๓/๑๗.

^{๕๔} เรื่องเดียวกัน ๒๕/๑๔/๑๘.

“นายโคบาลยอมต้อนฝูงโคไปสู่ที่หากินด้วยท่อนไม้ฉันท ความแก่และความตายยอมต้อนอายุของสัตว์ทั้งหลายไป ฉันทนั้น”^{๔๔}

• ชีวิตของมนุษย์นั้นน้อยนิด รวดเร็ว เหมือนหยาดน้ำค้างบนยอดหญ้า เหมือนฟองน้ำ เหมือนรอยไม้ที่ซิดลงไปบนน้ำ เหมือนแม่น้ำที่ไหลลงจากภูเขา

“ดูกรพราหมณ์ ชีวิตของมนุษย์ทั้งหลายน้อย นิดหน่อย รวดเร็ว มีทุกข์มาก มีความคับแค้นมาก ... เพราะสัตว์ที่เกิดมาแล้วจะไม่ตายไม่มี

ดูกรพราหมณ์ หยาดน้ำค้างบนยอดหญ้า เมื่ออาทิตย์ขึ้นมา ย่อมแห้งหายไป ได้เร็ว ไม่ต้องอยู่นาน แม้ฉันท ชีวิตของมนุษย์ทั้งหลาย เปรียบเหมือนหยาดน้ำค้าง ฉันทนั้นเหมือนกัน ...

ดูกรพราหมณ์ เมื่อฝนตกหนัก หนาเม็ด ฟองน้ำย่อมแตกเร็ว ตั้งอยู่ไม่นาน แม้ฉันท ชีวิตของมนุษย์ทั้งหลาย เปรียบเหมือนฟองน้ำ ฉันทนั้นเหมือนกัน ...

ดูกรพราหมณ์ รอยน้ำที่ซิดลงไปบนน้ำ ย่อมกลับเข้าหากันเร็ว ไม่ต้องอยู่นาน แม้ฉันท ชีวิตของมนุษย์ทั้งหลาย เปรียบเหมือนรอยไม้ที่ซิดลงไปบนน้ำ ฉันทนั้นเหมือนกัน

ดูกรพราหมณ์ แม่น้ำไหลลงจากภูเขา ไหลไปไกล กระแสเชี่ยวพัดไป แม้ฉันท ชีวิตของมนุษย์ทั้งหลาย เปรียบเหมือนแม่น้ำที่ไหลลงจากภูเขา ฉันทนั้นเหมือนกัน .

ดูกรพราหมณ์ ชี้นเนื้อที่ใส่ไว้ในกระทะเหล็ก ไฟเผาตลอดวัน ย่อมจะย่อยยับไปรวดเร็ว ไม่ต้องอยู่นาน แม้ฉันท ชีวิตของมนุษย์ทั้งหลายเปรียบเหมือนชี้นเนื้อ ฉันทนั้นเหมือนกัน

ดูกรพราหมณ์ แมโคที่จะถูกเชือด ที่เขานำไปสู่ที่ฆ่าย่อมก้าวเท้าเดินไปใกล้ที่ฆ่า ใกล้ความตาย แม้ฉันท ชีวิตของมนุษย์ทั้งหลาย เปรียบเหมือนแมโคที่จะถูกเชือด ฉันทนั้นเหมือนกัน นิดหน่อย รวดเร็ว มีทุกข์มาก มีความคับแค้นมาก...”^{๔๕}

เหตุที่ทำให้ทองเศร้าหมอง กับสิ่งที่ทำให้จิตเศร้าหมอง

“ดูกรภิกษุทั้งหลาย สิ่งเศร้าหมองแห่งทอง ซึ่งเป็นเหตุให้ทองเศร้าหมองแล้ว ย่อมไม่อ่อน ใช้การไม่ได้ ไม่สุกใส เสียเร็ว จะทำเป็นเครื่องประดับไม่ได้มี ๕ ประการคือ เหล็ก ๑ โลหะ ๑ ดิบุก ๑ ตะกั่ว ๑ เงิน ๑ ฉันท อุปกิเลสแห่งจิต ซึ่งเป็นเหตุให้จิตเศร้าหมองแล้ว ย่อมไม่อ่อน ใช้การไม่ได้ ไม่ผ่องใส เสียเร็ว ไม่ตั้งมั่น โดยชอบเพื่อความหมดสิ้นไปแห่งอาสวะ ก็มี ๕ ประการ ฉันทนั้นเหมือนกัน คือ กาม

^{๔๔} เรื่องเดียวกัน ๒๔/๒๐/๒๘.

^{๔๕} อรรถานุสาสนีสูตร อังคุตตรนิกาย สัตตกนิบาต ๒๓/๗๑/๑๓๐-๑๓๑.

ฉันทะ ๑ พยาบาท ๑ ถีนมิทชะ ๑ อุทัจจกุกกุจจะ ๑ วิจิกิจฉา ๑ ...แต่เมื่อใด จิต
พ้นจากอุปกิเลส ๔ ประการนี้ ย่อมอ่อน ใช้การได้ผ่องใส ทนทาน ตั้งมั่นโดยชอบ
เพื่อความหมดสิ้นไปแห่งอาสวะ...”^{๔๔}

- ดวงจันทร์ปราศจากมลทินสว่างกว่าหมีดาวเหมือนกับผู้สมบูรณ์ด้วยศีล ศรัทธา จาคะ
“ดวงจันทร์ปราศจากมลทิน เดินไปในอากาศย่อมสว่างกว่าหมีดาวทั้งปวงใน
โลกด้วยรัศมี ฉันทะ บุคคลผู้สมบูรณ์ด้วยศีล มีศรัทธา ก็ฉันทะนั้น ย่อมไพโรจน์กว่าผู้
ตระหนี่ทั้งปวงในโลกด้วยจาคะ ฯ”^{๔๕}

๑.๒ การยกนิทานประกอบ

ในการสอนให้เข้าใจโดยง่ายและชัดเจนไม่ว่าจะโดยทางตรงหรือทางอ้อม
บางครั้งพระพุทธองค์ก็ทรงใช้การยกนิทานประกอบ ดังเช่นในครั้งที่พระองค์ทรงทราบเรื่อง
ที่สมณพราหมณ์ทั้งหลายทะเลาะกันเพราะยึดว่าความคิดเห็นของคนเท่านั้นถูก ของคนอื่นผิด
และเพื่อที่จะชี้ว่าการยึดถือความคิดเห็นของตน การมองสิ่งใดแก่เพียงแง่มุมเดียวโดยไม่รู้จริงแล้ว
สรุปนั้นเป็นสิ่งที่ไม่ถูกต้อง และทำให้เกิดความขัดแย้งถึงขั้นทะเลาะกันได้ พระองค์ก็ทรงเล่า
นิทานเรื่องคนตาบอดทั้ง ๔ คลำช้างให้ฟังว่า

คนตาบอดคนหนึ่งคลำที่ศีรษะช้าง แล้วบอกว่าช้างเหมือนหมอน้ำ คนที่สองคลำที่หู
ช้าง แล้วบอกว่าช้างเหมือนกระดิ่ง คนที่สามคลำที่งาช้าง แล้วบอกว่าช้างเหมือนผาล คนที่สี่
คลำที่วงช้าง แล้วบอกว่าช้างเหมือนงอนไถ คนที่ห้าคลำลำตัวช้าง แล้วบอกว่าช้างเหมือนฉาง
คนที่หกคลำเท้าช้างแล้วบอกว่าช้างเหมือนเสาเรือน คนที่เจ็ดคลำหลังช้าง แล้วบอกว่าช้าง
เหมือนครกตำข้าว คนที่แปดคลำส่วนหางช้าง แล้วบอกว่าช้างเหมือนสาก คนสุดท้ายคลำปลาย
หางช้างแล้วบอกว่าช้างเหมือนไม้กวาด โดยคนตาบอดทั้ง ๔ ต่างก็เถียงกันว่าช้างเป็นอย่างไร
คนคลำแล้วรู้อย่างไรไม่มีใครยอมใคร นิทานเรื่องนี้สอนให้รู้ว่า การรู้แต่เพียงแง่มุมเดียว
แล้วยึดว่าการรู้ของตนเท่านั้นที่ถูกต้อง และปฏิเสธการรู้ในแง่มุมอื่นของผู้อื่นโดยทั้งหมดนั้นเป็นสิ่งที่
ไม่ถูกต้อง^{๔๖}

๑.๓ การใช้อุปการณเป็นเครื่องช่วยสอน

หากเป็นในสมัยนี้การใช้อุปการณเป็นเครื่องช่วยสอนก็คือการใช้สื่อการสอน
ประเภทต่าง ๆ นั้นเอง และถ้าเราจะดูจากการสอนของพระพุทธเจ้า ก็เห็นว่าพระองค์ใช้
อุปการณประกอบการสอนเพื่อช่วยในการสร้างความรู้ความเข้าใจด้วยเช่นกัน โดยอุปการณที่ใช้ก็

^{๔๔} อุปกิเลสสูตร อังคุตตรนิกาย ปัญจกนิบาต ๒๒/๒๓/๑๖-๑๗.

^{๔๕} สุนนสูตร อังคุตตรนิกาย ปัญจกนิบาต ๒๒/๓๑/๓๒.

^{๔๖} สรุปความจาก เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวิธีการสอนในพระไตรปิฎก, หน้า ๑๐๑-๑๐๒.

จะเป็นสิ่งที่มีอยู่ใกล้ตัวนั่นเอง ตัวอย่างเช่น ในครั้งที่พระพุทธองค์ประทับอยู่ที่ป่าสิสพาวัน ใกล้พระนครโกสัมพีกับเหล่าภิกษุ พระองค์ทรงหยิบใบประดู่ลาย^{๖๐} มาไว้ในพระหัตถ์ และตรัสถามว่าใบไม้ในพระหัตถ์กับใบไม้ที่อยู่บนต้นทั้งป่านั้น ไหนมากกว่ากัน เพื่อต้องการบอกว่สิ่งที่พระองค์รู้นั้นมีมากเหมือนใบไม้ในป่า แต่สิ่งที่ทรงสอนนั้นเป็นส่วนน้อย โดยจะสอนเฉพาะสิ่งที่จำเป็นและเป็นประโยชน์แก่ชีวิตเท่านั้น นี่เป็นตัวอย่างของการใช้อุปกรณ์ช่วยให้การสอนน่าสนใจ น่าติดตามและเข้าใจได้โดยง่าย

อีกตัวอย่างหนึ่งของการใช้อุปกรณ์การสอนคือเมื่อครั้งพระพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเวฬุวัน เมืองราชคฤห์ และเสด็จไปยังอัมพลฎฐิกาปราสาทที่พระราหุลอยู่ เมื่อไปถึง พระองค์ทรงล้างพระบาท และเหลือน้ำไว้ในภาชนะน้อยหนึ่ง แล้วตรัสถามพระราหุลว่า “เห็นน้ำเหลือน้อยหนึ่งอยู่ในภาชนะน้ำนี้หรือไม่” เมื่อพระราหุลตอบว่าเห็นพระเจ้าข้า พระองค์ก็ตรัสสอนว่า ธรรมของบุคคลผู้ไม่มีความละเอียดในการกล่าวมุสาทั้งรู้ยู่ก็มีน้อยเหมือนกัน

ลำดับต่อไป พระองค์ทรงเทน้ำที่เหลือน้อยหนึ่งนั้นเสีย แล้วตรัสถามพระราหุลว่า “เธอเห็นน้ำน้อยหนึ่งที่เราเทเสียแล้วหรือ” เมื่อพระราหุลตอบว่าเห็นพระเจ้าข้า พระองค์ก็ตรัสว่า ธรรมของบุคคลผู้ไม่มีความละเอียดในการกล่าวมุสาทั้งรู้ยู่ ก็เป็นของที่เขาทิ้งเสียแล้วเหมือนกัน ฉะนั้น

จากนั้น พระองค์ก็ทรงคว่ำภาชนะน้ำนั้น แล้วตรัสถามว่า “เธอเห็นภาชนะน้ำที่คว่ำนี้หรือ” เมื่อพระราหุลตอบว่าเห็นพระเจ้าข้า พระองค์ก็ตรัสว่า ธรรมของบุคคลผู้ไม่มีความละเอียดในการกล่าวมุสาทั้งรู้ยู่ ก็เป็นของที่เขาคว่ำเสียแล้วเหมือนกัน ฉะนั้น

ต่อจากนั้น พระองค์ทรงหงายภาชนะน้ำนั้นขึ้น แล้วตรัสถามว่า “เธอเห็นภาชนะน้ำอันว่างเปล่านี้หรือ” เมื่อพระราหุลตอบว่าเห็นพระเจ้าข้า พระองค์ก็ตรัสว่า ธรรมของบุคคลผู้ไม่มีความละเอียดในการกล่าวมุสาทั้งรู้ยู่ก็เป็นของว่างเปล่า เหมือนกัน ฉะนั้น

ท้ายสุด พระพุทธองค์ทรงตรัสสอนว่า

“ดูกรราหุล เรากล่าวว่าบุคคลผู้ไม่มีความละเอียดในการกล่าวมุสาทั้งที่รู้ยู่ ที่จะไม่ทำบาปกรรมแม้หนึ่งน้อยหนึ่งไม่มี ฉะนั้นเหมือนกัน เพราะเหตุนั้นแหละ ราหุล เธอพึงศึกษาว่า เราจักไม่กล่าวมุสา แม้เพื่อหัวเราะกันเล่น ดูกรราหุล เธอพึงศึกษาอย่างนี้”

^{๖๐} สีสปาสุตร สังยุตตนิกาย มหาวรรค ๑๗/๑๗๑๒-๑๗๑๓/๔๒๗.

และต่อจากนั้น พระพุทธองค์ก็ถามพระราหุลว่าแฉ่นมีประโยชน์อย่างไร เมื่อพระราหุลตอบว่ามีประโยชน์ไว้สำหรับสองคุณ พระองค์ก็สอนว่า “ฉ่นนั้นเหมือนกัน ราหุล บุคคลควรพิจารณาเสียก่อน แล้วจึงทำกรรมด้วยกาย ด้วยวาจา ด้วยใจ”^{๒๑}

จากเรื่องนี้จะเห็นได้ว่าพระพุทธองค์ทรงเลือกใช้สิ่งรอบตัวที่ใช้อยู่ เช่น ภาชนะใส่น้ำ กับแฉ่นมาเป็นอุปกรณ์ช่วยในการสอนพระราหุลซึ่งเป็นเด็กที่ไม่ให้กล่าวมุสา แม้เพื่อโต้หัวเราะกันเล่น และให้พิจารณาให้ดีก่อนแล้วจึงทำกรรมด้วยกาย ด้วยวาจา ด้วยใจ

๒. การทำให้คุณเป็นตัวอย่าง

ในการสอน การสาธิตหรือการทำให้คุณเป็นตัวอย่างนั้นเป็นเทคนิควิธีสอนที่ดีกว่าวิธีการใด ๆ เพราะทำให้เกิดความชัดเจนแจ่มแจ้งให้กับผู้เรียนได้อย่างดียิ่ง โดยในครั้งพุทธกาล มีภิกษุรูปหนึ่งอาพาธด้วยโรคท้องร่วง นอนจมบัสสวาระ อุจจาระ อยู่ในเสนาสนะ พระพุทธเจ้าซึ่งมีพระอรหันต์ตามเสด็จ ทรงพระดำเนินผ่านไปและทอดพระเนตรเห็น จึงเข้าไปตรัสถามถึงโรคและได้ทราบว่ามีผู้ใดมาพยาบาลดูแล พระองค์จึงมีรับสั่งให้พระอรหันต์ไปนำน้ำมา แล้วก็ทรงสงรงน้ำทำความสะอาดภิกษุรูปนั้น โดยการกระทำของพระองค์เป็นที่รับรู้และอยู่ในสายตาของบรรดาเหล่าภิกษุสงฆ์ในที่นั้น ภายหลังจากเหตุการณ์ดังกล่าว เหล่าภิกษุสงฆ์ก็พากันมาเฝ้าต่อหน้าพระพักตร์ ในการนี้พระพุทธองค์จึงตรัสให้เกิดสำนึกว่า

“ดูภิกษุทั้งหลาย มารดาบิดาผู้จะพึงพยาบาลพวกเธอไม่มี ถ้าเธอไม่พยาบาลกันเอง ใครเล่าจักพยาบาล”

พร้อมทั้งตรัสว่า

“ผู้ใดจะพยาบาลเรา ก็พึงพยาบาลภิกษุไข้เถิด”^{๒๒}

เหตุการณ์ดังที่เล่ามานี้เป็นตัวอย่างที่ดีของการสอนด้วยการทำให้คุณเป็นตัวอย่าง

๓. การยกย่องสรรเสริญ การเตือน การลงโทษ

ในการสอน ผู้สอนจะต้องรู้จักเลือกใช้วิธีที่แตกต่างหลากหลายในการทำให้การเรียนการสอนเกิดสัมฤทธิ์ผล ซึ่งหากศึกษาจากพระพุทธองค์ ก็เห็นว่าพระพุทธองค์ทรงใช้ทั้งการยกย่องสรรเสริญ เพื่อให้เกิดกำลังใจ เป็นตัวอย่างที่ดีและเป็นแรงกระตุ้นให้ผู้อื่นดำเนินรอยตาม และในบางครั้งก็ทรงใช้วิธีการดักเตือน การลงโทษ เพื่อช่วยให้เกิดการเรียนรู้

^{๒๑} จุฬารุโรวาทสูตร มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปิณฑาสกั ๑๓/๑๒๕-๑๒๘/๑๑๗-๑๑๘.

^{๒๒} วินัยปิฎก มหาวรรค ๔/๑๖๖/๒๐๗-๒๐๘.

หากเราจะดูตัวอย่างจากพระพุทธเจ้าผู้เป็นบรมครู เราก็จะเห็นว่าพระองค์ทรงยกย่องเชิดชูศิษย์ที่มีคุณสมบัติ มีความสามารถเป็นเลิศในด้านต่าง ๆ ดังปรากฏในพระไตรปิฎกว่า พระองค์ได้แต่งตั้ง “เอตทัคคะ” ทางด้านต่าง ๆ ทั้งทางฝ่ายภิกษุและภิกษุณีไว้เป็นจำนวนมากน้อย^{๓๓} เช่น ทรงยกย่องพระสารีบุตร และพระเขมาภิกษุณีว่าเป็นเอตทัคคะในทางเป็นผู้มีปัญญามาก ทรงยกย่องพระโมคคัลลานะ และพระอุบลวัณณิกษุณีว่าเป็นเอตทัคคะในทางเป็นผู้มีฤทธิ์มาก ทรงยกย่องพระอุบาลีและพระปฎาจาราภิกษุณีว่าเป็นเอตทัคคะในทางทรงพระวินัย เป็นต้น

นอกจากนี้ในกรณีที่สาวกผู้ใดมีคุณธรรมความสามารถเสมอพระองค์ หรือมีคุณธรรมยิ่งกว่าพระองค์ พระองค์ก็ทรงยกย่องเชิดชูให้เป็นที่ปรากฏแก่คนโดยทั่วไป เช่น

พระพุทธองค์ทรงยกย่องพระสารีบุตรว่าเป็นผู้ประกอบด้วยธรรม ๔ ประการ คือ เป็นผู้รู้จักผล รู้จักเหตุ รู้จักประมาณ รู้จักกาล รู้จักบริษัท สามารถยังธรรมจักร ประกาศธรรมจักรได้เสมอกับพระองค์^{๓๔} และทรงยกย่องพระมหากัสสปะว่าเป็นผู้มีอภิญญาและฌานสมาบัติเสมอกับพระองค์^{๓๕}

นอกจากนี้พระพุทธองค์ยังดรัสสรรเสริญว่าสาวกบางคนก็มีคุณธรรมยิ่งกว่าพระองค์ ทั้งในส่วนของการทรงจีวร การบิณฑบาต เสนาสนะ ความเป็นผู้สงัด ความเป็นผู้มีอาหารน้อย^{๓๖} โดยในมหาสกุลทาสุตระ พระองค์ได้ตรัสไว้ว่า

“สาวกของเราเป็นผู้ถือผ้าบังสุกุล ทรงจีวรเศร้าหมอง เธอเหล่านั้นเลือกเก็บเอาผ้าเก่าแต่ป่าช้าบ้าง แต่กองหยากเยื่อบ้าง แต่ที่เขาทิ้งไว้ตามที่ต่าง ๆ บ้างมาทำเป็นผ้าสังฆาฏิใช้ก็มีอยู่ ส่วนเราแล บางคราวก็ใช้คบตีจีวรที่เนื้อแน่น มีเส้นด้ายละเอียด”

“สาวกของเราเป็นผู้ถือบิณฑบาตเป็นวัตร ยินดีในภัตตาหารทั้งสูงทั้งต่ำ ...ถึงใครจะนิมนต์ด้วยอาสนะก็ไม่ยินดีมีอยู่ ส่วนเราแล บางครั้งก็ฉันในที่นิมนต์แต่ล้วนเป็นข้าวสุกแห่งข้าวสาลีที่เขาเก็บเมล็ดตำออกแล้ว มีแกงและกับหลายอย่าง”

^{๓๓} ดูรายละเอียดที่กล่าวไว้แล้วในบทที่ ๖ หัวข้อ ๕.๗ หน้า ๑๒๕-๑๒๗.

^{๓๔} อังคุตตรนิกาย ปัญจกนิบาต ๒๒/๑๓๒/๑๕๒.

^{๓๕} สังยุตตนิกาย นิทานวรรค ๑๖/๔๙๗-๕๑๑/๒๓๕-๒๓๙.

^{๓๖} มหาสกุลทาสุตระ มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณฑาสกั ๑๓/๓๒๐-๓๒๘/๒๗๗-๒๘๐.

“สาวกของเราถือโคนไม้เป็นวัตร ถืออยู่กลางแจ้งเป็นวัตร เธอเหล่านั้นไม่เข้าสู่ที่มุงตลอดแปดเดือนมีอยู่ ส่วนเราแล บางครั้งก็อยู่ในเรือนยอดที่ฉาบทาทั้งข้างในข้างนอก ลมเข้าไม่ได้ มีลิ้มชืดสนิท มีหน้าต่างเปิดปิดได้”

“สาวกของเราถืออยู่ป่าเป็นวัตร ถือเสนาสนะอันสงัด คือป่าชฎอยู่ เธอเหล่านั้นย่อมมาประชุมในท่ามกลางสงฆ์ เฉพาะเวลาสวดปาติโมกข์ทุกกึ่งเดือน มีอยู่ ส่วนเราแล บางคราวก็อยู่เคลื่อนกล่นไปด้วยภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา พระราชมหาอำมาตย์ของพระราชา เดียรถีย์ สาวกของเดียรถีย์”

“สาวกของเรามีอาหารเพียงเท่าผลกะเบา เท่าผลมะตูม ก็มีอยู่ ส่วนเราบางครั้งบริโภคอาหารเสมอขอบปากบาตรนี้ก็มี ยิ่งกว่าก็มี”^{๖๗}

ดังปรากฏการยกย่องพระมหากัสสปะที่ปฏิบัติเคร่งครัดเข้มงวดมากกว่าพระองค์ในการถือทรงจีวรบังสกุลตลอดชีวิต แม้พระพุทธองค์จะทรงรับสั่งให้ใช้จีวรที่คฤหัสถ์ถวายบ้างก็ได้ แต่พระมหากัสสปะก็กราบทูลยืนยันที่จะใช้ผ้าจีวรบังสกุลตลอดไปเพื่อเป็นแบบอย่างแก่ชนรุ่นหลัง ซึ่งพระองค์ก็ได้ตรัสอนุโมทนาด้วย

นอกจากวิธีการยกย่องสรรเสริญเพื่อเป็นกำลังใจในการทำดีมีความสามารถแล้ว ในกรณีตรงกันข้าม เมื่อเกิดปัญหาพระพุทธองค์ก็ทรงใช้วิธีการดักเตือน หรือลงโทษตามน้ำหนักของปัญหาหรือความเหมาะสม ดังเช่น ในกรณีของพระเมฆิยะที่ปรารถนาความสำเร็จเร็วเกินไป และได้ทูลขอพระพุทธเจ้าว่าจะปลีกตนไปปฏิบัติเพื่อให้สำเร็จผลอย่างรวดเร็ว พระองค์ทรงทราบว่าพระเมฆิยะยังไม่มีความพร้อม จึงได้ทรงเตือนให้รอจนกว่าจะมีความพร้อม แต่พระเมฆิยะไม่เชื่อฟัง พระองค์จึงเปิดโอกาสให้ไป ท้ายที่สุดแล้วพระเมฆิยะก็ต้องผิดหวังกลับมา แต่ก็ได้เรียนรู้ที่จะสร้างและรอคอยความพร้อม

สำหรับกรณีและผู้เรียนเป็นคนดีอยู่แล้วก็ไม่เชื่อฟัง ไม่เป็นผล พระพุทธองค์ก็ทรงใช้วิธีการลงโทษ ดังเช่นในกรณีของพระฉันทะที่ดีอยู่แล้ว ไม่ยอมเชื่อฟังผู้ใดเลย เพราะถือว่าตนเคยเป็นสหายของพระพุทธเจ้า พระพุทธองค์รับสั่งว่าหลังจากพระองค์ปรินิพพานแล้ว ให้สงฆ์ลงพรหมทัณฑ์ คือประกาศไม่ให้ใครคบค้าสมาคมด้วย พระฉันทะถูกโดดเดี่ยวออกจากหมู่คณะ ก็เกิดความสำนึกผิด กลับตนเป็นผู้ว่าง่าย หมู่สงฆ์จึงประกาศยกเลิกการลงพรหมทัณฑ์

^{๖๗} เรื่องเดียวกัน.

และสำหรับผู้ที่ไม่ยอมรับฟังคำสอนใด ๆ ทั้งสิ้น พระพุทธเจ้าลงใช้วิธีรุนแรงคือฆ่าเสีย ด้วยอริยวิธี โดยถือว่าไม่เป็นคนที่ควรฝึกได้ ไม่เป็นคนที่ควรสอนได้ ก็ไม่ควรจะฝึกหรือสั่งสอนต่อไปอีก จำเป็นต้องปล่อยวาง

๗.๕ บัณฑิตตามหลักของพระพุทธศาสนา

ขณะที่สังคมโดยทั่วไปเรียกคนที่เรียนจบการศึกษามีปริญญาบัตรว่าเป็นบัณฑิต แต่ในทรรศนะของพระพุทธศาสนาแล้ว ความเป็นบัณฑิตไม่ได้อยู่ที่สามารถเป็นเจ้าของปริญญาบัตร แต่อยู่ที่การประพฤติปฏิบัติและคุณสมบัติของบุคคล

โดยในมังคลัตถกที่ปณี ท่านได้วิเคราะห์ความหมายของคำ "บัณฑิต" ไว้ว่าหมายถึง "ผู้ที่ดำเนินชีวิตด้วยปัญญา" และในพระไตรปิฎกก็มีกล่าวถึงบัณฑิตไว้หลากหลายในที่ต่าง ๆ กัน ทั้งในส่วนของคุณลักษณะ คุณสมบัติ และภูมิของบัณฑิต ซึ่งจะขอประมวลมาเพื่อสะดวกแก่การศึกษา ดังนี้

- บัณฑิตเป็นผู้มีความสุจริตเป็นเครื่องหมาย โดยบัณฑิตเป็นผู้ประพฤติกายสุจริต วาจสุจริต มโนสุจริต^{๖๔}
- บัณฑิตเป็นคนดี หรือเป็นผู้คิดความคิดที่ดี เป็นผู้พูดคำพูดที่ดี เป็นผู้ทำกรรมที่ดี^{๖๕}
- บัณฑิตเป็นผู้มีกรรมงาม^{๖๖} คือไม่ทำความชั่ว ความร้าย ความเลว กายกรรม วาจกรรม มโนกรรม ของเขาไม่เป็นโทษ ไม่เบียดเบียน เป็นผู้ทำแต่สิ่งที่เป็นกุศล คือกายกรรม เป็นกุศล วาจกรรมเป็นกุศล มโนกรรมเป็นกุศล^{๖๗}
- บัณฑิตเป็นผู้มีปัญญา เพราะมีปฏิปทาที่บรรลुทั้งประโยชน์ในปัจจุบัน (ในโลกนี้) และประโยชน์ในสัมปรายภพ (ในโลกหน้า)^{๖๘}

^{๖๔} พาลบัณฑิตสูตร มัชฌิมนิกาย อุपरินิเวสสิก ๑๔/๔๘๗/๒๗๗.

^{๖๕} พาลบัณฑิตสูตร มัชฌิมนิกาย อุपरินิเวสสิก ๑๔/๔๘๗/๒๗๗.

จินตาสสูตร อังคุตตรนิกาย ติกนิบาต ๒๐/๔๔๒/๑๒๑.

^{๖๖} เรื่องเดียวกัน ๑๔/๔๘๗/๒๗๗.

^{๖๗} อกุศลสูตร อังคุตตรนิกาย ทุกนิบาต ๒๐/๔๔๕/๑๒๓.

สาวชชสูตร เรื่องเดียวกัน, ๒๐/๔๔๖/๑๒๓.

สัพพยาปัชชสูตร เรื่องเดียวกัน, ๒๐/๔๔๗/๑๒๔.

^{๖๘} อภิภูตรสูตร อังคุตตรนิกาย ปัญจกนิบาต ๒๒/๔๓/๔๘.

- บัณฑิตเป็นคนฉลาด เป็นสัตบุรุษ^{๑๑}
- บัณฑิตยอมเป็นผู้ยินดีในธรรมที่พระอริยเจ้าประกาศแล้วทุกเมื่อ^{๑๒}
- บัณฑิตยอมรู้จักฝึกฝนพัฒนาตน เหมือนอย่างชวานาไขน้ำเข้านา ช่างครัด
ลูกศร ฉะนั้น^{๑๓}
- บัณฑิตยอมเป็นผู้ที่มีความมั่นคงต่อคำสรรเสริญและนิทา^{๑๔}
- บัณฑิตยอมไม่ทำชั่ว ทำบาป เพราะเหตุแห่งตน เหตุแห่งผู้อื่น ไม่ทำชั่วเพราะ
บุตร ไม่ทำชั่วเพราะทรัพย์ ไม่ปรารถนาความสำเร็จโดยไม่ชอบธรรม^{๑๕}
- บัณฑิตยอมเป็นผู้มีศีล มีปัญญา ประกอบด้วยธรรม^{๑๖}

เหล่านี้เป็นลักษณะและคุณสมบัติของบัณฑิตตามหลักของพระพุทธศาสนา หากพิจารณาดูก็จะเห็นว่าพระพุทธศาสนาให้ความสำคัญแก่คุณสมบัติและคุณลักษณะที่ดีของบุคคล ทั้งนี้ก็เพราะกระบวนการศึกษาในพระพุทธศาสนานั้นไม่ได้มุ่งเฉพาะแต่เรื่องความรู้แต่มีเป้าหมายเป็นการพัฒนาบุคคลเป็นสำคัญ สำหรับพระพุทธศาสนาแล้ว บัณฑิตยอมไม่เป็นบัณฑิตแต่ชื่อ แต่เป็นบัณฑิตเพราะการกระทำ คือต้องเป็นผู้ที่เข้าถึงภาวะของการเป็นบัณฑิตโดยความหมายของการเป็นผู้ที่ดำเนินชีวิตด้วยปัญญา โดยผู้ที่เป็นบัณฑิตที่แท้จริงนั้นจะต้องไม่เพียงแต่มีปัญญา มีความรู้ แต่ยังเป็นผู้ที่มีศีล มีธรรม เป็นผู้ที่สามารถดำรงตนให้เป็นแบบอย่างในการนำผู้อื่นให้ดำเนินชีวิตอยู่บนวิถีของความถูกต้องดีงามด้วย

^{๑๑} อโยนิโสสุตฺร อังคุตตรนิกาย ทุกนิบาต ๒๐/๔๔๔/๑๒๒.

ขตฺตฺร เรื่องเดียวกัน ๒๐/๔๔๔/๑๒๔.

^{๑๒} คทาธรรมบท ขุททกนิกาย คทาธรรมบท ๒๔/๑๖/๒๑-๒๒.

^{๑๓} เรื่องเดียวกัน

^{๑๔} เรื่องเดียวกัน

^{๑๕} เรื่องเดียวกัน

^{๑๖} เรื่องเดียวกัน

สรุปเนื้อหาและประเด็นสำคัญในบทที่ ๗

- ความหมายของการศึกษาตามนัยของพระพุทธศาสนา
คือการฝึกฝนอบรม พัฒนาคนให้มีปัญญา
- ความหมายของ “ปัญญา” ตามนัยของพระพุทธศาสนา มิใช่ความรู้ที่ได้จากการสะสมแต่เป็นความรู้ความเข้าใจที่เกิดขึ้นในตัวผู้เรียน เป็นความรู้ที่เป็นประสบการณ์ตรง
- พระพุทธศาสนาให้ความสำคัญกับความรู้
 - ความรู้เป็นสิ่งสำคัญและจำเป็นในการเป็นเครื่องชี้นำ และช่วยให้เข้าถึงเป้าหมาย
- การศึกษาดมแนวทางของพระพุทธศาสนา
 - ปรียัติ ปฏิบัติ ปฏิเวธ
 - ศิล สมาธิ ปัญญา
- หลักธรรมคำสอนในด้านการศึกษา
 - กระบวนการเรียน
 - วิธีการเรียน
 - การฟัง
 - การจำ
 - การสาธยาย
 - การตรึกตาม ตรองตาม
 - การแทงทะลุด้วยปัญญา
 - วิธีการเข้าถึงความจริงตามนัยของจังกีสสูตร
- องค์ประกอบของผู้เรียนรู้อย่างรวดเร็ว
 - ตามนัยของโพธิราชกุมารสูตร
 - เป็นผู้มึศรัทธา
 - เป็นผู้มึโรคน้อย
 - เป็นผู้มึไม่ไฮ้อวด

- เป็นผู้มีความเพียร
- เป็นผู้มีความปัญญา
- ตามนัยของนิสสันติสูตร
 - เป็นผู้ฉลาดในอรรถ
 - เป็นผู้ฉลาดในธรรม
 - เป็นผู้ฉลาดในพยัญชนะ
 - เป็นผู้ฉลาดในภาษา
 - เป็นผู้ฉลาดในเบื้องต้นและเบื้องปลาย
- อุปสรรคของการศึกษา
 - ความเป็นผู้ชอบการทำงาน
 - ความเป็นผู้ชอบคุย
 - ความเป็นผู้ชอบหลับ
 - ความเป็นผู้ชอบคลุกคลีด้วยหมู่คณะ
 - ความเป็นผู้ฟุ้งซ่าน
 - ความไม่รู้จักประมาณในการบริโภค
 - ความไม่สำเหนียกรู้ในกิจที่ควรทำ
- กระบวนการสอน
 - ผู้สอน
 - คุณสมบัติทางด้านปัญญา
 - ความหยั่งรู้ที่เป็นกำลัง ๑๐ ประการ (ทศพลญาณ)
 - ความรู้แตกฉาน (ปฏิสัมภทา ๔)
 - คุณสมบัติทางด้านคุณธรรม
 - เป็นผู้ที่สะอาด
 - เป็นผู้เสียสละ
 - เป็นผู้มีความเมตตากรุณา
 - เป็นตัวอย่างของบทสอน

และ

- กัลยาณมิตรธรรม ๗
- วิธีการสอน
 - เทคนิควิธี ๔
 - การอธิบายให้เข้าใจแจ่มแจ้ง
 - การจูงใจให้อยากรู้อยากเรียน
 - การเข้าใจ ทำให้เกิดกำลังใจ
 - การทำให้มีความหวัง ไร่แรง เบิกบาน
 - ส่วนที่เกี่ยวข้องกับผู้เรียน
 - การพิจารณาความสามารถของผู้เรียน
 - การพิจารณาความพร้อมของผู้เรียน
 - วิธีการสอนเนื้อหา
 - สอนจากสิ่งที่เข้าใจง่ายไปหาสิ่งที่เข้าใจยาก
 - สอนเนื้อหาที่ลึกลงไปตามลำดับ
 - สอนด้วยของจริง
 - สอนตรงตามเนื้อหาความเป็นจริง
 - สอนอย่างมีเหตุผล
 - สอนเท่าที่จำเป็นต้องรู้
 - สอนสิ่งที่เกี่ยวข้องแก่นักเรียน
 - สอนด้วยความเคารพและระมัดระวังยิ่ง
 - สอนให้ผู้เรียนสามารถพิจารณาตัดสินใจได้ด้วยตนเอง
 - วิธีการสอนแบบต่าง ๆ
 - การสนทนา
 - การบรรยาย
 - การตอบปัญหา
 - ปัญหา ๔ แบบ
 - ปัญหาที่ถามตรงไปตรงมา
 - ปัญหาที่ต้องแยกประเด็นตอบ

- ปัญหาที่ต้องย้อนถามก่อนจึงตอบ
- ปัญหาที่ไม่ต้องตอบ
- เทคนิควิธีสอน
 - ทำของยากให้ง่าย
 - การเปรียบเทียบ
 - การยกนิทานประกอบ
 - การใช้อุปกรณช่วยสอน
 - การทำให้ดูเป็นตัวอย่าง
 - การยกย่อง การตักเตือน การลงโทษ
- บัณฑิตตามหลักของพระพุทธศาสนา

คำถามบทที่ ๗

๑. จงอธิบายศัพท์ต่อไปนี้

- ๑.๑ ปฏิสัมพันธ์
- ๑.๒ สัตบุรุษ
- ๑.๓ บัณฑิต
- ๑.๔ ไตรสิกขา
- ๑.๕ การสาธยาย
- ๑.๖ คนคัมภีร์เปล่า
- ๑.๗ อพยาคคปัญหา

๒. การศึกษาตามแนวคิดของพระพุทธศาสนาคืออะไร และมีจุดมุ่งหมายอย่างไร จงอธิบาย

๓. พระพุทธศาสนาให้ความสำคัญกับความรู้อย่างไร เพราะเหตุใด จงอธิบาย

๔. ท่านเข้าใจความหมายของ "ปัญญา" ตามนัยของพระพุทธศาสนาอย่างไร จงอธิบาย

๕. ในกระบวนการศึกษา พระพุทธศาสนาให้ความสำคัญกับการปฏิบัติอย่างไร จงอธิบาย

๖. จงอธิบายหลัก ปริยัติ ปฏิบัติ ปฏิเวธ ในพระพุทธศาสนา มาให้เข้าใจโดยสังเขป

๗. องค์ประกอบของการเรียนรู้ให้ได้เร็วตามหลักของพระพุทธศาสนามีอะไรบ้าง จงอธิบาย

๘. ตามหลักการของพระพุทธศาสนา ระบบการศึกษาที่มีประสิทธิภาพสามารถที่จะพัฒนาบุคคลและสังคมได้นั้นจะต้องมีลักษณะเช่นไร จงอธิบาย

๙. ตามหลักของพระพุทธศาสนา การเรียนรู้ การเข้าถึงความรู้ มีวิธีการที่จะต้องปฏิบัติไปตามลำดับเช่นไรบ้าง จงอธิบาย

๑๐. ความหลักคำสอนของพระพุทธศาสนา ถ้าไม่ต้องการให้เกิดอุปสรรคในการศึกษา ผู้เรียนจะต้องหลีกเลี่ยงสิ่งใดบ้าง จงอธิบาย
๑๑. ความหลักของพระพุทธศาสนา ครูผู้สอนจะต้องมีคุณสมบัติทางด้านใดบ้างจึงจะทำให้การเรียนการสอนสำเร็จผลตามความมุ่งหมาย จงอธิบาย
๑๒. ความหลักของพระพุทธศาสนา ครูจะต้องมีคุณสมบัติทางปัญญาอย่างไร จึงจะทำให้การสอนประสบผลสำเร็จได้
๑๓. ความหลักของพระพุทธศาสนา ครูจะต้องมีคุณสมบัติทางด้านคุณธรรม ความดีงามอย่างไร จึงจะทำให้เป็นครูที่ดีได้
๑๔. ในการคร่ำสอนธรรม พระพุทธเจ้าทรงมีหลักในการคร่ำสอนเช่นไร จงอธิบายโดยละเอียด
๑๕. หลักการสอนที่เรียกว่าเทศนาวิธี ๔ คืออะไร จงอธิบาย
๑๖. ความหลักการสอนของพระพุทธเจ้า การพิจารณาความสามารถและความพร้อมของผู้เรียนมีความสำคัญต่อการเรียนการสอนอย่างไร จงอธิบาย
๑๗. ในการสอนเรื่องใด ๆ ให้ได้ผล คือให้ผู้เรียนเกิดความรู้ความเข้าใจ พระพุทธองค์ทรงมีวิธีการเช่นไรบ้าง จงกล่าวอธิบายวิธีการเหล่านั้นมาให้ครบถ้วน
๑๘. วิธีการสอนที่พระพุทธองค์ทรงใช้มีหลายแบบ ซึ่งพระองค์จะทรงเลือกใช้ตามความเหมาะสม วิธีการเหล่านั้นมีอะไรบ้าง จงอธิบาย
๑๙. จงอธิบายเทคนิควิธีสอนของพระพุทธองค์ที่ครูสามารถนำมาใช้เป็นแบบอย่างในการสอนให้ประสบผลสำเร็จได้โดยสังเขป
๒๐. ความทรงตะนะของพระพุทธศาสนา "บัณฑิต" คือใคร และผู้ที่เป็นบัณฑิตจะต้องมีคุณลักษณะและคุณสมบัติอย่างไร จงอธิบายและให้รายละเอียดมาให้ครบถ้วน